

Tematizarea oraşului, imaginarea naţiunii: Bucureşti şi Liov la 1906.

Abordarea centralistă vs. abordarea federalistă
(un studiu în elite locale şi în conceperea spaţiului public)

Raluca Elena Goleşteanu

Keywords: *Central and Eastern Europe; Fin-de-siècle in Bucharest; Fin-de-siècle in Lviv; Centralization; Territorial autonomy; Public Space; Urban Culture*

“[...] la modernization ne fut jamais seulement une réponse à des problèmes économiques ou sociaux, mais aussi une partie fondamentale dans la structuration des nouvelles identités nationales.”¹

În arealul european, spre deosebire de oraşele-capitală ale secolului al XX-lea (care au avut ambiţia preponderentă de a ipostazia simbolurile naţionale ale ţării pe care o reprezentau, la nivel de clădiri publice, adăpostind instituţii publice, dispuse într-un peisaj monumental²), oraşele secolului al XIX-lea s-au dorit nuclee imperiale ce întruchipau reala putere politică, economică şi maritimă a statelor al căror centru erau, dar mai ales aspiraţiile de reprezentare simbolică, de prestigiu, cultivate de o categorie socială aflată în plină ascensiune: burghezia. Evident, această funcţie de prestigiu a fost o prioritate şi a oraşelor secolului al XX-lea, după cum şi monumentalitatea este un accesoriu vizual de prim ordin pentru arhitecţii planificatori ai oraşelor secolului al XIX-lea, precum Haussmann (ca să menţionăm cel mai cunoscut exemplu), însă toate caracteristicile descrise mai sus se aplică oraşelor de tip occidental, care s-au dorit iniţiatoare de modele politice şi civice pentru părţile globului mai puţin dezvoltate. Totuşi, nu puterea în formă pură era elementul *sui generis* în această ecuaţie, ci atributele estetice ale acesteia. De altminteri, într-un sondaj publicat în 1893 de londoneza *The Pall Mall Gazette*, cititorii au răspuns anchetei legate de semnificaţia unui oraş imperial pentru ei, subliniind importanţa posesiei de artefacte culturale de interes mondial, şi de exercitarea unei influenţe intelectuale la scară largă, acestea trecând în prim plan

¹ Ştefan Ghenciulescu, *Bucarest dans le contexte Sud-Est Européen. Formes et cultures urbaines*, in *New Europe College Yearbook 1999-2000*, Bucureşti 2003, p. 185-233 (195).

² Peter Clark, *Urban Trends 1800-2000*, in *European Cities and Towns 400-2000*, Oxford 2009, p. 241.

în comparație cu deținerea de putere armată sau de colonii³. Aspectul peisajului urban era un al treilea element preferat de publicul gazetei, în special bulevardele largi destinate paradelor și clădirile impozante.

Într-adevăr, orașul privit ca o expoziție de obiecte de patrimoniu facilita înțelegerea acestuia pe mai multe planuri temporale⁴, el realizând joncțiunea dintre un trecut glorios și un prezent necesar ambițios. În cazul orașelor parte a unor structuri administrative și economice de tip imperial, din Antichitate și Evul Mediu, precum Roma sau Paris sau Londra, elita politică și industrială a secolului al XIX-lea a inițiat prin intermediul arhitecților afiliați viziunii social-culturale dominante⁵ vaste planuri de reamenajare urbană menite să facă trimiteri directe la trecutul imperial. Străzi lungi și drepte ce se deschideau către impresionantele clădiri în stil neo-grec, renașcentist, medieval (la începutul secolului), ulterior neo-roman (odată cu inițierea proiectelor naționaliste)⁶ reprezentau veritabile *lieux de mémoire*, în interiorul cărora trecătorul trebuia să se simtă parte a unei comunități imperiale vechi și continue, și prin urmare legitimate de a aspira la influență mondială în prezent. Într-un anumit sens, se poate spune că orașele secolului al XIX-lea erau provinciile propriilor orașe metropolă din trecut.

Și cum în acest binom, nu ne putem referi la orașe imperiale în absența coloniilor, acestea din urmă erau copii la scară redusă a metropolelor, fiind necesar să reprezinte în locurile de pe alte continente, adică acolo unde puterea imperială își exercita influența, profilul politic, administrativ, tehnologic al metropolei. "Misiunea imperială"⁷, așa cum trebuia reprodusă la nivel de infrastructură și clădiri, era pusă în practică de arhitecți europeni sau educați în Europa care reproduceau designul spațial și monumentalitatea arhitecturală⁸ prezente în orașele de referință europene. Mai mult, sistemul iluminatului public, planurile gărilor expuneau vizual povestea modernizării ca proces pe care puterea imperială dorea să îl implementeze în societățile tradiționale, ce prezentau de regulă structuri populaționale și mentale diferite de țările în care procesul de modernizare a fost inițiat.

Totuși, relația tip metropolă-colonie nu se desfășoară neapărat la nivel transcontinental. așa cum teoriile clasice în domeniu subliniază când se referă la țările Americii Latine sau Africii ca instrumente de colonizare ale imperiilor

³ Andrew Lees & Lynn H. Lees, *Imperial and colonial cities*, in *Cities and the Making of Modern Europe, 1750-1914*, Cambridge 2007, p. 246.

⁴ Această multitudinea de planuri avea corespondentul perfect în rolul utilitar al orașului, anume de a integra nuclee suprapuse, politice, economice, personale, culturale, care "intermediau schimburile prin intermediul unor varietăți de canale" (*Ibidem*, p. 253).

⁵ În secolul al XIX-lea aceasta a experimentat multiple metamorfoze: Liberalism, Individualism romantic, Capitalism, Naționalism.

⁶ *Ibidem*, p. 247.

⁷ *Ibidem*, p. 266.

⁸ *Ibidem*.

europene ale secolului al XIX-lea. Există categoria acelor orașe care, deși într-o relație de subordonare politică față de un centru urban, au emulat acest centru, mai degrabă decât să fi suferit o influență unidirecțională centru-periferie. Exemplul Monarhiei austro-ungare este ilustrativ în acest sens: micile orașe de pe cuprinsul teritoriilor habsburgice se doreau replica în miniatură a Vienei. O întreagă literatură incluzând nume precum Claudio Magris, Joseph Roth, Jacques Le Rider sau Józef Wittlin face referire la felul în care aspectul exterior al micilor orașe de graniță simulau aspectul Vienei, de la arhitectura gărilor și postura personalului căilor ferate, până la culorile arborate de cafenele sau chioșcurile de ziare. În acest caz, vorbim în primul rând de construcția unei stări, atitudini afine capitalei imperiale (după cum au arătat cercetători care s-au aplecat asupra fenomenului nostalgiei imperiale, cum s-a manifestat el ieri și azi⁹), iar numai apoi de reprezentarea puterii imperiale la nivel local.

Un caz tipic al emulației Vienei de către orașe aflate în locuri mai îndepărtate ale Monarhiei este Liov, capitala administrativă a Galiției¹⁰, provincie aflată sub autoritate austriacă începând cu 1772, când a fost preluată de la Confederația polono-lituaniană, ca urmare a primei partiționări a acesteia între Imperiul rus, cel habsburgic și Regatul Prusiei. După cum vom vedea pe larg în studiul de față, asemeni Vienei, Liovul se putea mândri cu bulevarde largi după moda Ringului, cu vile maiestuoase, cu o arhitectură historicistă prezentând un amalgam de stiluri, incluzând pe cel neo-renascentist, neo-gotic, baroc, pe scurt, cu toate atributele ce semnalau un centru regional al unui imperiu, dar nu un centru standard reprezentând mai presus de toate progresul tehnic și imboldul modernizator al elitei, asemeni celor din Vestul Europei, ci unul asociat valorilor tradiționaliste ale Casei de Habsburg și, ulterior, către sfârșitul secolului al XIX-lea, aspirațiilor naționale poloneze și ucrainiene.

Mai există însă un al treilea tip de relație metropolă-colonie, unul care nu a fost teoretizat în cadrul studiilor relative la dependența administrativă și cea economică, dat fiind că tratează mai degrabă apropierea culturală manifestată de o elită politică locală în raport cu o cultură dominantă. Modelul nu este unul în cadrul căruia aceasta din urmă impune o rețetă civilizațională ce trebuie copiată de către culturile satelit, ci este în primul rând vorba de către o opțiune voluntară, evident,

⁹ Luiza Białasiewicz, *Another Europe: Remembering Habsburg Galicia*, "Cultural Geographies" 10 (2003), p. 21-44; Ewa Wiegandt, *Austria Felix, czyli O micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*, Poznań 1988.

¹⁰ Denumirea "Galiția" vine de la orașul "Halych", care a fost capitala unui Principat Rutean la începutul Evului Mediu; în timpul administrației poloneze s-a numit "Rutenia Roșie". Administrația habsburgică i-a conferit încă o dată denumirea de Galiția în dorința de a legitima anumite pretenții ungare asupra Principatului, pretenții datând din perioada Evului Mediu. (J. P. Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia 1867-1900*, Montreal 1999, p. 12).

una de prestigiu, a contextelor locale. Acesta este cazul românesc în secolul al XIX-lea, concret, al elitei politice de factură romantică și ulterior liberală care și-a manifestat atracția pentru cultura franceză. Mulți cercetători preocupați de modelul modernizării românești au redat această atracție care s-a concretizat pe multiple planuri, incluzând cel ideologic, mental, vestimentar, arhitectural etc. Istoricul Neagu Djuvara descrie acest fenomen:

“Influența franceză, nu numai asupra ideilor politice, asupra dreptului, asupra literaturii și chiar asupra limbii, este preponderentă-de fapt, cvasiexclusivă [...]. De la Lisabona la Petersburg, de la Stockholm la Atena, moravurile, instituțiile, gândirea, limba au suferit, pretutindeni, mari transformări provocate de pătrunderea modelului francez. Însă nicăieri în Europa influența franceză nu va fi fost mai adâncă și mai durabilă decât în Țările Române [...]; legătura românilor cu Franța a fost un caz pasional.”¹¹

Era de așteptat așadar ca Bucureștiul, capitală a Principatului danubian Valahia și care, odată cu înființarea statului modern român (1859), a preluat treptat (1859-1863) atributele administrative, legislative, simbolice, ale lașiului, capitala Principatului Moldova încă din Evul Mediu, să fie în cea de-a doua jumătate a secolului laboratorul experimentelor haussmanniene, în special în tendința de a se introduce ordine și simetrie într-un oraș tip labirint, construit în jurul unor unice surse de autoritate, cea politică și cea religioasă; efortul s-a concentrat pe construirea unor bulevarde largi punctuate de monumente având misiunea de a reprezenta “națiunea reunită” și elita întemeietoare a statului modern. După cum vom vedea mai pe larg în studiu, în aceeași măsură ca în alte părți, imitarea Parisului haussmannian prin ridicarea de imobile în stil eclectic, totuși standard la nivel decorativ, prin instrumentalizarea unor monumente “atent extrase din contextul și funcția lor urbană originală, și plasate strategic ca puncte focale în cadrul noului peisaj”¹², a reprezentat efortul fondator al clasei politice care, în cazul acesta, a căpătat proeminență publică odată cu instaurarea dinastiei Hohenzollern în tânărul stat român. Însă, asemeni altor contexte din zonă, inclusiv Liovul, această supremație va fi contestată, ideologic și vizual, către sfârșitul secolului de către noile forțe politice în ascensiune, naționalismul integral, populismul și socialismul. În București, expresia unui oraș net avantajat, la nivel de dimensiune, importanță¹³, prin urmare, de resurse, în raport cu celelalte orașe ale țării, rezultat

¹¹ Neagu Djuvara, *Les pays roumains entre Orient et Occident. Les principautés danubiennes au début du XIXème siècle*, Paris 1989, p. 308.

¹² James Donald, *Metaphor and Metropolis*, in *Imagining the Modern City*, Minneapolis 1999, p. 46.

¹³ Ș. Ghenculescu, *op. cit.*, p. 200.

al politicii de centralizare promovată de *establishment*-ul local, contestarea va avea ca scop subminarea acestui principiu centralist¹⁴, în timp ce în Liov, contestarea se va face în numele naționalităților emergente la adresa principiului autonomiei implementat de Viena în rândul entităților regionale, începând cu anii '70 ai secolului al XIX-lea.

De fapt, la prima vedere, compararea Bucureștiului cu Liovul în perioada dată pare un demers surprinzător, având în vedere că aceste orașe au suferit influențe istorice și culturale diferite. Dacă ne referim la morfologia urbană, într-adevăr, nu este nimic mai diferit decât aspectul unui oraș, Bucureștiul, aflat timp de două secole (al XVII-lea și bună parte a secolului al XVIII-lea) sub influență orientală la nivelul practicilor cotidiene, deși nu islamizat (aspect foarte important!), prezentând structura haotică deja menționată, alternată de vaste grădini și spații virane (așa numitele maidane), cu cel al Liovului, oraș cu aspect de burg, așadar aflat sub influența urbană germană, caracterizată prin rectangularitatea străzilor, clara diviziune a spațiilor destinate cutumelor cotidiene (ex. cele destinate funcțiilor cetățenești-politice și juridice, familiale, asociative, de recreere etc.).

Prin urmare, este important de menționat că lucrarea de față reprezintă o explorare în cadrul culturii urbane, definită ca "un ansamblu de comportamente și manifestări, asociate unui cadru și unui stil de viață, unor atribute specifice orașului", unde orașul este definit "ca un mediu propice culturii elitelor și instituțiilor, și, în același timp, un loc privilegiat și un forum al inovațiilor și al cezurilor, în opoziție cu o cultură populară conservatoare"¹⁵. Totodată, studiul se dorește o încercare de radiografiere a două contexte exponențiale pentru aria central-est europeană, aceasta din două cauze: în primul rând, așa cum s-a menționat înainte sub altă formă, aceste orașe reprezintă laboratoare în care s-au dezvoltat, asemeni altor părți din regiune, cele mai influente formule politice vehiculate la sfârșitul secolului al XIX-lea, și anume centralizare *versus* autonomie, mono-naționalism *versus* pluri-naționalism; în al doilea rând, București și Liov în perioada studiată sunt ilustrative pentru modelul orașelor care

¹⁴ Înceajuns de ironic, platformele politice care vor contesta centralizarea de tip liberal o vor face în numele acelorași principii exclusiviste și autoritariste, ele criticând de fapt proiectul Partidului Liberal de întemeiere a Principatelor Unite.

¹⁵ Ambele citate sunt din aceeași sursă: Ș. Ghenculescu, *op. cit.*, p. 188. Redăm în continuare originalul citatelor în franceză: "*un ensemble de comportements et de manifestations, associant un cadre et des modes de vie, des attitudes spécifiques à la ville*"; "*comme cadre de la culture des élites et des institutions et en même temps comme lieu privilégié et foyer des innovations et des ruptures, en opposition avec une culture populaire conservatrice, etc.*"

au experimentat modernizarea urbanistică, administrativă, fără ca aceasta să fie neapărat însoțită de modernizarea economică.

Rădăcinile acestui fenomen trebuie căutate în structura socială a țărilor din care aceste orașe făceau parte în epoca de interes: o populație țărănească semnificativă, însă lipsită de metode de exprimare politică, într-o societate în care pârghiile politice erau deținute de aristocrație (bazată pe deținerea de pământ), în timp ce burghezia de abia se înfiripa. Natural, orașele au fost scena conflictelor rezultate din această situație (să nu uităm că Europa de Est a reprezentat până în 1910 partea cea mai puțin urbanizată a continentului¹⁶), astfel că proprietarii agrari și latifundiarii aveau putere de decizie la nivel urban, ce nu conșona întotdeauna cu interesele municipale. În plus, prin natura sursei averii lor (ex. agrare), ei avantajau economia rurală în detrimentul dezvoltării urbane, deși, paradoxal, cu mici excepții, erau suspicioși la adresa noile tendințe tehnologice agrare (ex. britanice), preferând să continue a modela lumea rurală după principiile economice și politice conservatoare. Satul și orașul est-european reprezentau în secolul al XIX-lea realități ale secolului al XVIII-lea¹⁷. În final, în absența burgheziei, categorie socială esențială în cadrul procesului de modernizare urbană din Vestul Europei, aceasta a avut loc sub auspiciile elitei fondatoare (liberalii în cazul Bucureștiului, burocrația austriacă și aristocrația poloneză în cazul Liovului), astfel că modernizarea urbanistică a coincis strict cu funcția de reprezentare a aranjamentelor politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după cum am discutat mai sus.

Pe lângă cele deja menționate, este de reamintit că Bucureștiul și Liovul pot fi alăturate în baza relației, imagine sau reale, pe care au avut-o cu metropole precum Parisul sau Viena. De asemenea, un aspect important ce rezultă din faptul că cele două orașe au reprezentat terenul unor viziuni politice divergente, în ultimele decade ale secolului, este acela că le putem defini ca **orașe contestate**.

Bucureștiul a fost la nivel simbolic un oraș contestat în prima parte a existenței sale ca unic centru politic al nou-înființatului stat modern român, de către elita locală ieșeană, temă ce va avea ample conotații în cultura română, chiar și a secolului următor.

Odată cu extinderea dreptului de vot în Monarhia austro-ungară (1907¹⁸) și totodată cu apariția partidelor politice ale minorităților etnice, Liovul a devenit un spațiu contestat și respectiv revendicat de cele trei naționalități semnificative numeric: cea poloneză, cea ucraineană, cea evreiască. După cum va mai fi explorat pe parcursul articolului, naționalitatea poloneză s-a bucurat de preponderență la

¹⁶ P. Clark, *op. cit.*, p. 230.

¹⁷ *Ibidem*, p. 228.

¹⁸ Andrzej Chwalba, *Historia Polski 1795-1918*, Cracovia 2000, prima ed., p. 495.

nivel regional de la debutul așa numitei "ere a autonomiei", în fapt un acord nescris datând din anii '60, '70 între autoritățile vieneze și aristocrația/elita politică poloneză, ca urmare a presiunilor făcute de aceasta din urmă și anume de a-i fi recunoscute drepturile de națiune istorică în rândul celorlalte naționalități ale Monarhiei¹⁹; cererile părții poloneze au avut loc în contextul statutului oficial pe care Regatul Ungar îl obținuse începând cu 1867 în cadrul aranjamentului constituțional cunoscut și sub denumirea de *Ausgleich*. În cazul celorlalte două comunități, cea ucraineană și cea mozaică, emanciparea lor la nivel ideologic și organizațional (ex. crearea unor partide cu platforme și strategii bine determinate) s-a petrecut pe fundalul curentului democratic afirmat la nivelul întregii Monarhii dualiste, de care au beneficiat și celelalte comunități cu reprezentare politică redusă precum românii, slovacii, etc.

În cele din urmă, Bucureștiul și Liovul pot fi analizate împreună și în baza simplului fapt că au fost **orașe de graniță**, dar și importante rute comerciale în Evul Mediu și pe durata unei perioade semnificative a epocii moderne. Liovul s-a găsit la confluența dintre state și implicit culturi²⁰: polonez, habsburg, ucrainean, sovietic. Când ne referim la București, ne gândim că a fost culoarul de trecere a bunurilor și mărfurilor din Orient sau din Veneția, traversând Balcanii sau Dunărea, dar și înapoi, înspre Transilvania, ajungând în Europa Centrală sau chiar mai departe, la Marea Baltică. Liovul a facilitat la rândul său transportul bunurilor din Nordul către Sudul Europei, reprezentând una dintre cele mai populare căi de acces comercial începând cu Evul Mediu, dar și zonă de tranzit pentru călătorii care străbăteau continentul în ambele sensuri. Aceste realități și-au pus amprenta la nivel de morfologie urbană (ex. existența unor hanuri, vame interne, târguri sau alte tipuri de infrastructură cerute de negoț), dar mai ales de mentalități ale populației locale, și ne referim la paradigma **treccerii**, a lucrurilor ce sunt fluide, oarecum instabile, la simbolul călătorului ca purtător de valori străine, de multe ori în conflict cu uzanțele locale. Desigur, aceste chestiuni vizând mai degrabă antropologia urbană și mentalul colectiv, sunt subiecte demne de un studiu de sine-stătător.

Așadar, în continuare vom reda detalii despre istoria, tipicul, structura și aspectul Bucureștiului și, respectiv, Liovului, concentrându-ne asupra perioadei care ne interesează aici, și anume sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea; aceste realități vor fi corelate cu două mari evenimente ce au marcat viața publică a orașelor în discuție, prima expoziție națională găzduită de București în 1906, și, respectiv, modalitatea în care autoritățile municipale au

¹⁹ A. Chwalba, *op. cit.*, p. 492-494.

²⁰ "[...] *crossroad of geopolitical, religious, civilizational and ethnocultural borders and frontiers of expansion.*"; E. Narvselius, *The Nation's Brightest and Noblest. Narrative Identity and Empowering Accounts of the Ukrainian Intelligentsia in Post 1991 Liviv*, Linköping 2009, p. 33.

celebrat cei 250 de ani de la asediul Liovului de către trupele cazace conduse de Bohdan Chmielnicki. De interes aici vor fi temele vehiculate cu ocazia acestor evenimente, teme ce vor fi integrate în viziunile dominante ale elitelor politice active la acel moment: liberalii și conservatorii în cazul românesc, reprezentanții polonezi ai guvernării austriece la nivelul Galiei și liderii naționali ai comunității ucrainiene.

În *Alfabetul de tranziție*²¹, istoricul literar Ștefan Cazimir, discutând aspectul vestimentației surprins în trecerea de la modelul oriental la cel european²², al limbii surprinsă în convertirea de la alfabetul chirilic la cel latin, identifică perioada analizată (prima parte a secolului al XIX-lea) ca fiind tranziția între **vechi** și **nou**. Într-adevăr, prin această dialectică a vechiului și a noului, Cazimir sugerează o specificitate a societății românești a timpului, pe care mulți alți cercetători o vor extinde ulterior și la alte epoci. *Alfabetul de tranziție* oferă o imagine plastică a unei perechi în care bărbatul încă poartă haine de inspirație orientală, în timp ce femeia arborează ultima crinolină achiziționată de la Paris. Și dacă această discrepanță scăpa de multe ori ochiului local, observatorul străin nu rata în a nota contradicțiile.

Evident **vechiul** și **noul**, manifestate și în alte aspecte ale vieții urbane, au reprezentat sursă de conflict în toate societățile aflate pe calea modernizării. În arealul bucureștean, **vechiul** și **noul** neputând să coexiste pașnic, au dat naștere unei relații sincronice și totodată diacronice. **Schimbarea** este în esență diacronică, și dacă este să revenim la exemplul vestimentar, unele părți și aspecte ale îmbrăcămînții orientale ce erau anterior simbol al ierarhiei, în stadiul de dinainte de a fi scoase din uz, au fost adoptate de către categoriile sociale mai joase (ex. barba este un bun indicator în acest sens). Rezultatul unei astfel de perioade de tranziție este un produs cultural, un **hibrid**. Această scurtă digresiune face trimitere directă la diacronicitatea ce este caracteristică schimbărilor urbane și totodată de atitudine experimentate de societatea românească în perioada de interes; spre a da un singur indiciu: casele cu specific oriental, ce reprezentau în secolul anterior norma de reprezentare a prestigiului în rândul elitei politice, au fost relegate unui

²¹ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, București 2006.

²² Așa numitele "haine europene" au pătruns în Principate în jurul anilor 1800. Totuși, tranziția a fost lungă. Pe la 1825, boierii membrii ai Divanului adoptaseră deja tipul de veșminte occidentale. "Adoptarea uniformei s-a făcut mai repede decât cea a fracului în viața civilă deoarece ierarhia boierească devenise echivalentul gradelor militare [...]", Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București 2006, p. 125.

statut secundar înspre jumătatea secolului al XIX-lea, pentru a deveni în ultimele decade ale acestuia obiectul derizivității în ochii elitei politice recent întoarse de la Berlin sau de la Paris.

După cum s-a mai discutat în altă parte, Principatele, numărând circa 4 milioane de locuitori, din care 2,4 milioane era populația Valahiei²³, reprezentau în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o unică entitate administrativă construită în jurul unui singur oraș, Bucureștiul. Cu alte cuvinte, nucleul politic, demografic, economic, industrial era localizat în București. Chiar și presa prezenta aici cea mai densă rețea²⁴, în București putând fi găsite primele filiale ale trusturilor de presă ce și-au deschis reprezentanțele pe aceste teritorii la acel moment. Din acestea reiese că Bucureștiul deținea controlul exclusiv asupra deciziei și informației, cu consecințe pe măsură: dezvoltare inegală a regiunii și multiplicarea unei populații ignorante²⁵. Astfel, excesiva centralizare administrativă sub umbrela Bucureștiului s-a găsit în strânsă legătură cu migrarea populației rurale către capitală, fenomen ce a antrenat o gamă largă de probleme, de la cele sanitare la cele sociale. În ultimele decade ale secolului al XIX-lea, odată cu avansul industriei petrolului și exportul de materii prime, noi orașe precum Ploiești, Brăila vor prelua doar o mică parte din dominația economică a Bucureștiului.

Prima atestare documentară a Bucureștiului datează din 1459, edificiile cele mai vechi (în special biserici și mănăstiri), unele încă existente, sunt de la mijlocul secolului al XVI-lea²⁶, în timp ce primele planuri ale orașului au fost concepute de abia în secolul al XVIII-lea²⁷. La nivel structural, Bucureștiul a experimentat în epoca modernă două momente cheie. Primul, în perioada Regulamentului Organic (începutul anilor 1830), când s-au amenajat primele grădini publice (ex. Grădina Kiseleff²⁸ în stil romantic cu influențe franceze), s-au trasat locuri de plimbare²⁹, s-au inscripționat plăcuțe purtând numele străzilor. Al

²³ Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947*, Oxford 1994, p. 162, 163. Asemeni tendinței europene dominante, populația Principatelor a crescut constant în perioada de până la Primul Război Mondial (evident, și după aceea, însă aceasta este perioada care ne interesează). Creșterea populației a avut loc în special în mediul rural, datorită natalității mai ridicate înregistrate aici.

²⁴ I. Bulei, *Viața în vremea lui Carol I*, București 2005, p. 124, 125.

²⁵ Către sfârșitul secolului, când România avea statutul oficial de Regat, doar 15% din populație știa să citească și să scrie în mediul rural, în timp ce în mediul urban, 75% din populația masculină putea citi și 55% din populația feminină.

²⁶ Dana Harhoiu, *Bucharest, a City between Orient and Occident*, București 2001, p. 16.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ După numele guvernatorului reformist, Pavel Kiseleff, care a comandat trupele ruse staționate în Valahia și Moldova începând cu Războiul Ruso-Turc (1828-1829).

²⁹ D. Harhoiu, *op. cit.*, p. 69.

doilea moment poate fi localizat în perioada anilor de după 1870, segment temporal ce a debutat cu venirea Principelui Carol I; atunci se poate vorbi de un proces urbanistic³⁰, cel mai de anvergură pe care l-a dat capitala înainte de experimentele secolului al XX-lea, în cadrul căruia “fondul edificat anterior a fost aproape integral înlocuit”³¹. S-au amenajat marile bulevarde pe axa Nord-Sud, Est-Vest, fostele maidane s-au transformat în intersecții, s-a regularizat cursul râului Dâmbovița (1883), s-a alimentat orașul cu apă potabilă, străzile au fost iluminate electric (1890), intervenindu-se masiv, așadar, la nivel conceptual și vizual, într-un spațiu caracterizat până atunci de binomul: edificiu de cult, nucleu de locuire în jurul acestuia (*enoria*–“principiul de organizare al teritoriului premodern”³²). Practic, s-a încercat crearea acelor spații civice cu caracter asociativ unde să poată fi cultivate “forme de autonomie politică și civică”, așa cum puteau fi întâlnite în orașelor occidentale ale vremii³³. Astfel, înfățișarea rezultată a înlocuit-o total pe cea a orașului de cu un secol în urmă, eclecticismul cu imixtiuni clasicizante sau romantice suprapunându-se pe pitorescul șerpuitor al străduțelor combinat cu multitudinea lăcașurilor de cult ale orașului secolului al XVIII-lea³⁴.

Cel mai important însă, a doua jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă perioada când s-au construit marile edificii publice³⁵; împreună cu nota vizuală dominantă a noilor bulevarde, acestea au îndeplinit acea funcție de simbol al viziunilor și aspirațiilor politice ale oamenilor și categoriilor socio-profesionale asociate cu instaurarea regimului monarhiei constituționale. În acei ani s-au construit: Universitatea, Palatul Regal (1883)³⁶, Ateneul (1886)³⁷, Fundația Universitară Carol I (1893), Palatul de Justiție (inaugurat la 15 octombrie 1895³⁸), Palatul Poștei și Palatul CEC (1900)³⁹, prima gară bucureșteană, Filaret de unde a

³⁰ Primul plan de urbanism modern, incluzând circulația persoanelor și a bunurilor, și raportul acesteia cu teritoriul orașului, a fost pus la punct de abia în 1888 (*Ibidem*, p. 68).

³¹ *Ibidem*, p. 16.

³² *Ibidem*, p. 18.

³³ Ș. Ghenciulescu, *op. cit.*, p. 191.

Concret, în cazul Occidentului, vorbim despre instituțiile afiliate burgheziei, precum teatrele, sălile de concert (P. Clark, *op. cit.*, p. 324).

³⁴ Acest fenomen a fost posibil și datorită unor cauze naturale, precum incendiul din 1847 care a afectat mare parte din centrul orașului (F. Damé, *Bucureștii în 1906*, Pitești 2007, p. 80).

³⁵ Înainte, existau în București doar Curtea Domnească, Prefectura Poliției, Primăria, consulatele puterilor cu influență politică la București (*Ibidem*, p. 89).

³⁶ *Ibidem*, p. 105.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ I. Bulei, *Erau toate de făcut*, în *Lumea românească la 1900*, București 2004, p. 120.

³⁹ F. Damé, *op. cit.*, p. 105.

pornit la 19/31 octombrie 1869 primul tren al Principatelor Unite⁴⁰, spitale, penitenciare. Fără excepție, acestea au fost proiecte ale statului, finanțate de regulă prin împrumuturi externe, fapt ce a dus la polemici în epocă, precum contestarea birocrăției statale în numele unor valori asociate burgheziei (economii, acumulare de capital), care, surprinzător, au venit din partea politicienilor conservatori activi la acea vreme (ex. în special Junimiștii), și nu neapărat a liberalilor.

Era de așteptat deci ca aceste proiecte grandioase implementate în numele întregirii statale de după 1859 și a afirmării identitare a noii elite politice, economice, culturale⁴¹, rezultate în urma acestui proces (ex. în care o parte importantă a fost deținută de migrarea, inclusiv profesională, a categoriilor sociale de vârf de la Iași, capitala Moldovei, către București), să fie corelate în mentalul colectiv cu valorile naționale române, de o așa manieră încât un observator al vieții sociale de la sfârșitul secolului al XIX-lea precum Constantin Bacalbașa să constate, în ciuda statisticii, că Bucureștiul perioadei, în comparație cu anii interbelici când era un oraș cosmopolit, era “un oraș pur național [...] pretutindeni la spectacole, în cafenele, în cofetării, în birturi, la șosea, oriunde, nu erau decât români. Rareori întâlneai câte un străin, și când îl vedeai îl arătai cu degetul”⁴². Elita, și nu numai, evolua în cadrul saloanelor organizate de regulă de personajele cu vizibilitate crescută în societatea vremii (personalitățile asociate regimului care se întâmpla să fie la guvernare, diplomați) sau își expunea ideile în cadrul prelegerilor populare, atât de frecventate de către lumea capitalei, pe modelul parizian sau berlinez.

Având o etichetă strictă, amintind uneori, chiar și în ultimele decade ale secolului, de ceremonialul unei curți bizantine, unde cei invitați se supuneau unor ritualuri menite să evidențieze calitatea imperială a gazdelor, saloanele bucureștene ale timpului, fie literare sau cluburi masculine, erau instituții de sine-stătătoare, cu activități diversificate, precum promovarea în societate a tinerilor de familie “bună”, montarea intrigilor politice⁴³. De altminteri, saloanele literare au avut un aport semnificativ în ce privește structurarea limbii și literaturii conform tendințelor occidentale ale vremii, și, în fond, cristalizarea identității culturale moderne române. *Junimea* din perioada bucureșteană este cel mai cunoscut exemplu al epocii.

Prelegerile publice aveau rolul de a disemina ideile științifice influente ale vremii, dar mai ales de a impune într-o societate situată la periferie standardele

⁴⁰ D. Harhoiu, *op. cit.*, p. 69.

⁴¹ “Prin elită nu se înțelegea numai oameni de sânge, ci tot ceea ce avea un nume sau o situație în politică, în magistratură, în barou, în armată, în diplomație, în finanțe, în literatură, etc.”. (C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, București 1987, I: 1871-1877, p. 85).

⁴² *Ibidem*, p. 87.

⁴³ *Ibidem*, p. 85.

unei categorii incipiente în România acelei perioade, "intelectualii", un nucleu ce se dorea într-o relație autonomă cu politica, influențând-o pe aceasta din afară, prin expertiză. Evident că în tânăra democrație română, asemeni spațiului public unde de abia se înființau acele structuri edilitare menite a reprezenta categorii independente de stat și religie, precum burghezia, intelectualitatea nascentă s-a aflat într-o poziție dependentă de politică (tendință ce a continuat și în perioada interbelică), fie și datorită faptului că resursele financiare rezultate din alte activități decât cele birocratice-statale erau foarte limitate.

Prelegerile publice au devenit o instituție grație membrilor cercului intelectual ieșean al Junimii, care, odată cu venirea în București, și-au coordonat intervențiile publice, promovându-și discursurile prin intermediul editurilor, tipografiilor, librăriilor, fapt ce a dus la formarea unei audiențe constante, care se iniția în autorii aclamați ai Europei momentului: Darwin, Spencer, Feuerbach sau Schopenhauer.

Acest consens și uniformitate la nivel de politic, proiecția sa (așa cum era exprimată aceasta prin arhitectură) și spațiul public (așa cum era acesta definit și instrumentalizat prin intermediul prelegerilor publice), și-au dovedit natura aparentă, în special în ultimele decade ale secolului al XIX-lea, când societatea și economia românească ating o cotă a modernizării fără precedent; pe fundal, o serie de manifestări și de categorii populaționale se reliefează, dat fiind că accelerarea progresului necesita expertiză profesională extinsă și adaptabilitate la noile ocupații, or aceste cerințe au fost satisfăcute în dese ocazii de către comunitățile grecești, evreiești, armene, sârbe, albaneze, turcești, germane, existente de ceva vreme în zonă⁴⁴.

Într-adevăr, societatea românească era departe de a fi omogenă, o populație de altă etnie și religie stabilindu-se în București, parte datorită comerțului, parte datorită practicării meșteșugurilor. Grecii și evreii au fost atestați în documente încă de prin secolul al XVI-lea⁴⁵. De altminteri, practicarea comerțului și a meșteșugurilor de către străini are o explicație internă: într-o societate cu mentalități arhaice, boierimea considera sub nivelul ei practicarea acestor ocupații, iar de la debutul epocii moderne și, implicit, apariția unei administrații și ierarhii legate de curte, statutul de funcționar a căpătat un prestigiu de sine stătător, care s-a reprodus până târziu, astfel, a face comerț era considerat

⁴⁴ În 1878, din o populație de 177.646 de locuitori câți avea capitala, 20.749 erau israeliți, armeni 790, lipoveni 206, protestanți (unde pot fi considerate și comunitățile de germani) 5.854; pe criterii strict confesionale, catolici erau 16.991. În F. Damé, *op. cit.*, p. 143.

⁴⁵ C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București 1966, p. 267-268.

o “decădere”⁴⁶, pe când a fi numit într-o funcție, oricât de nesemnificativă, era dovada realelor capacități ale unei persoane. Astfel, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, comerțul și incipientul sistem bancar erau deja gestionate în mare parte de către alogeni, în special evrei⁴⁷ și armeni “care aveau capitaluri, credit și experiență de lucru și experiență economică, într-un cuvânt, care erau mai bine dotați pentru lupta economică”⁴⁸. Această tendință s-a accelerat în perioadele de mai mare stabilitate politică prilejuite de câștigarea Războiului de Independență (1877) sau de proclamarea Regatului (1888).

Se poate spune de fapt că populația de altă religie și etnie a reprezentat în cazul Bucureștiului ceea ce stratul birocratic a reprezentat pentru construcția orașele moderne, și anume cureaua de transmisie a cunoștințelor necesare noilor structuri sociale, administrative, informaționale și, în cele din urmă, mentale. Concret, o întreagă categorie de experți, statisticieni, birocrați, pe care îi putem defini într-un singur cuvânt ca pionieri au pus bazele unei **culturi a statului modern** prin intermediul căreia modelul occidental a fost preluat și internalizat la nivelul vechilor structuri politice de la periferie⁴⁹. Când vom discuta cazul

⁴⁶ F. Damé, *op. cit.*, p. 74.

⁴⁷ Cum avansul economic înregistrat în perioada de până la Primul Război Mondial a dus la o ramificare a nevoilor profesionale, ocupațiile așa-zis liberale, medici, avocați, ziaristi, și-au găsit la început practicanții în pătura evreiască a capitalei din simplul motiv că nu existau cadre locale specializate. După 1870, când primele generații de “naționali români” s-au întors de la studii (spre deosebire de începutul secolului, numerele lor este semnificativ, prin urmare putem vorbi de o categorie socială), balanța s-a mai echilibrat. Totuși, aportul evreiesc a fost unul constant și de pionierat în anumite domenii, precum croitoria “europeană” de la începutul secolului, deoarece evreii erau singurii croitori care confecționau noile haine pe model european, prin urmare aportul lor la adoptarea acestor veșminte a fost considerabil.

Astfel, este necesar să dăm în continuare cititorului câteva repere legate de condiția evreilor din Vechiul Regat în perioada studiată. Deși în cadrul Congresului de la Berlin (1878) puterile europene au condiționat recunoașterea statutului de independență a Principatelor de acordarea de către guvernul de la București de drepturi politice și civice persoanelor de rit mozaic, legi economice cu caracter restrictiv au continuat să existe după aceea (ex. legea Camerelor de Comerț din 1881; Codul Comercial din 1887, ce prevedea ca numai cetățenii români pot obține anumite slujbe etc.). De asemenea, în educație au existat măsuri limitative: în perioada 1893-1912 accesul evreilor la școlile publice era atent monitorizat, fie că vorbim despre școli primare, licee, universități sau școli de formare profesională (G. Asandului, *Istoria evreilor din România (1866-1938)*, Iași 2003, p. 49). Această realitate a avut și urmări pozitive, ca de pildă crearea unui sistem paralel de educație de către comunitățile și breslele iudaice din București (*Ibidem*, p. 51).

⁴⁸ F. Damé, *op. cit.*, p. 75.

⁴⁹ A. Lees, *op. cit.*, p. 266.

Liovului, va fi lesne de observat existența aceluiași fenomen, exprimat în transferul regulat de profesioniști, reprezentanți ai administrației austriece, care au sosit în regiune începând cu ultima parte a secolului al XVIII-lea, inițial ca reprezentanți ai politicii de centralizare implementate de către statul habsburg absolutist în teritoriile dobândite⁵⁰.

Contestarea omogenității narațiunii naționale, așa cum a fost evidențiată prin reala contribuție a locuitorilor de altă etnie a Bucureștiului la dezvoltarea țării în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, constituie o parte a istoriei sociale și, totodată, o viziune alternativă la cea dominantă oferită de elita post-1848. Totuși, un alt tip de contestare, venind chiar din interiorul *establishment*-ului politico-cultural se va impune în perioada discutată.

Este vorba despre o tendință ce s-a remarcat la nivel european⁵¹ în cultura estetică a vremii (însă cu nete consecințe politice), și anume asediul paradigmatelor universaliste de coloratură democratică/liberală/moderat conservatoare/autoritaristă, predominante după Revoluția de la 1848, în numele unei viziuni locale a modernizării, care a fost exprimată prin recursul la momente anterioare statelor moderne în numele unor specificități, fie religioase, culturale, regionale⁵². Spre deosebire de conservatorism însă, acest recurs s-a făcut în numele societății moderne, integrate în narațiunea progresului, exprimat în artă prin intermediul tehnicilor moderniste. Vom vedea mai pe larg că România a reprezentat o excepție semnificativă în ce privește mesajul ultim al modernismului în *fin-de-siècle*, în sensul că acesta a preluat din conservatorism în imaginarea unei societăți bazate pe valori arhaice (ex. ortodoxia, structurile medievale de sorginte bizantină). Totuși, la nivel general, și aici, primele generații de moderniști s-au format la școala elitei post-1848.

Astfel, viziunea triumfalistă a clasei politice, exprimată arhitectural prin eclectismul cu puternice influențe franceze, ce a tradus acea fascinație pentru modelul francez de care vorbea istoricul Neagu Djuvara (de altfel, nu numai clădirile publice, ci întregul eșafodaj statal – inclusiv Constituția – exprima această

⁵⁰ M. Prokopovych, *Habsburg Lemberg-Architecture. Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, Indiana 2009, p. 19.

“Incluzând și identități etnice, altele decât cea germană (ex. boemă, moraviană etc.), acești oficiali au constituit o **națiune a birocratilor** ce a cultivat loialitate față de Casa de Habsburg, dar și credința în superioritatea culturală germană; de altfel, către mijlocul secolului al XIX-lea, mulți vor opta pentru ideea națională germană” (*Ibidem*, p. 36).

⁵¹ De fapt, la nivel mondial, ținând cont de ce presupunea globalizarea la acel moment; curentul a inclus și America de Nord.

⁵² Descrierea acestui fenomen cu aplicabilitate la Viena lui 1900 (de către Carl Schorske) a devenit o teorie clasică a modernismului european în tendința sa de răsturnare a valorilor “burgheze” ale secolului al XIX-lea.

atracție), va fi combătută de către generația de arhitecți formați la București în cadrul Școlii Superioare de Arhitectură, fondate în 1904 de către Spiru Haret, personalitate legată esențialmente de simbolul modernizării statale ca proiect al Partidului Liberal. Stilul, care în interbelic se va numi “național românesc”, a încercat să opună cosmopolitismului reprezentat de istoricismul arhitectural elemente derivate din stilul oriental și din arhitectura bizantină religioasă, pe scurt, elemente vizuale ce au fost adaptate specificului local în perioada premodernă în arealul autohton. Nume și producții reprezentative au fost Ion Mincu cu ale sale Școala Centrală pentru Fete (1890-1892) și Bufetul Kiseleff (1892) (actualul Restaurant Doina), Petre Antonescu cu al său Minister al Construcțiilor (1906-1910) (actualul sediu al Primăriei Bucureștiului, R. G.), N. Ghica-Budești cu al său Muzeu de Artă Națională (1912-1939)⁵³ (astăzi Muzeul Țăranului, R. G.).

Manifestarea oficială a acestei schimbări de paradigmă vizuală este prilejuită de întâia Expoziție Națională din 1906, care, pe lângă progresele tehnice și economice denotând “geniul românesc”, a avut ambiția de a re-crea realitățile locale, inclusiv atipismele etnografice⁵⁴, exprimându-le printr-un stil arhitectural propriu.

Fără a ne propune să discutăm în detaliu interesantul subiect al contribuției aduse de expozițiile mondiale ale secolului al XIX-lea la crearea culturii urbane contemporane, prin inocularea unor imagini ale vieții urbane în conștiința publică⁵⁵, este îndeajuns să menționăm că, asemeni tendinței generale europene, și în cazul românesc asistăm la **punerea în scenă**, cu ajutorul autorităților statale și municipale, a unei narațiuni naționale⁵⁶. Aceasta o vom descrie mai pe larg în cele ce urmează.

“Expoziția Națională Română” a fost inaugurată la 6 iunie 1906⁵⁷, anul în care se serbau 40 de ani de la venirea lui Carol de Hohenzollern în Principate, astfel că încărcătura simbolică a momentului era pe măsură: prin întreg aranjamentul expozițional, organizatorii își propuneau să transmită mesajul conform căruia, practic, *se aniversa aproape o jumătate de secol de când Țările Române reintraseră acolo unde erau mandatate să fie grație originii latine, în spațiul civilizației occidentale*. Acest laitmotiv va governa la nivel de ideologie vizuală

⁵³ D. Harhoiu, *op. cit.*, p. 69.

⁵⁴ În aceeași măsură, în perioada dată, Expozițiile Universale de la Viena au promovat “viața autentică” din provinciile imperiale prin expunerea vieții de zi cu zi din Liov, inclusiv a sordidului (ex. alcoolism, murdăria străzilor).

⁵⁵ P. Clark, *op. cit.*, p. 313.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 320.

⁵⁷ I. Bulei, *Capitala neamului românesc*, in Idem, *Viața în vremea lui Carol I* cit., p. 255.

Expoziția (aceasta se va închide la 23 noiembrie al aceluși an⁵⁸), în jurul a doi piloni, înscrierea nucleelor statale [sic!] aflate în vechime pe teritoriul românesc în orbita civilizației latine (momentul coincidea cu venirea armatelor Împăratului Traian în aceste teritorii⁵⁹) și, respectiv, crearea statului modern prin aportul puterilor vestice.

Era, prin urmare, natural ca această continuitate narativă să fie exprimată pe măsură la nivel logistic: pentru expoziție s-a construit un parc pe dealul Filaretului (actualul Parc Carol), adăpostind un mic oraș ce povestea saga românească de la debut (podul lui Traian era reprodus, manifestările artistice se desfășurau pe scena unei "Arene Romane", în timp ce ceremonia primirii statuii Lupoacei capitoline de către autoritățile municipale a avut loc pe durata funcționării expoziției); erau incluse principalele momente ale modernizării politice (câștigarea Independenței de stat prin evocarea Plevnei⁶⁰ și a căsuței de la Poradim unde a locuit Regele pe durata campaniei⁶¹) și urbane (locul evenimentului a găzduit un întreg conglomerat de pavilioane cu trimitere la principalele activități economice și sociale românești, precum Palatul Agriculturii, Palatul Artelor⁶², dar și de replici ale clădirilor reprezentative bucureștene și, prin aceasta, naționale, precum Palatul Regal⁶³, Pavilionul Direcției Poștelor⁶⁴).

Planul general al expoziției era conceput de un arhitect francez, D. Redont, asigurându-se astfel continuitatea la nivel simbolic cu participarea Regatului României la Expoziția Mondială de la Paris din 1900⁶⁵. Într-adevăr, povestea vizuală a dublei întemeieri statale, girată de clasa politică de ambele orientări (conservatorii ca susținători ai dinastiei de Hohenzollern, liberalii ca promotori ai instituțiilor statale moderne pe model francez), se înscria în acel binom ideologic-arhitectural despre care a fost vorba mai înainte, universalism-cosmopolitism-eclecticism.

Spre deosebire de pavilionul românesc din cadrul Expoziției pariziene din 1900, un nou fir narativ își face simțită prezența, inițial la nivelul spațiilor de

⁵⁸ *Ibidem*, p. 274.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 259.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 262.

⁶¹ Comentariul președintelui comitetului expozițional, Ioan Lahövary, Ministrul Domeniilor la acea vreme, suna în felul următor: "din această căsuță de gard și de lut a ieșit edificiul măreț al României de sine stătătoare și al Regatului român" (*Ibidem*, p. 257).

⁶² *Ibidem*, p. 258.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 261.

⁶⁵ Pavilionul României de la Expoziția menționată a fost proiectat de francezul Jean-Camille Formigé; Shona Kallestrup, *Romanian 'National Style' and the 1906 Bucharest Jubilee Exhibition*, *Journal of Design History* 15 (2002), 3, p. 147-162 (147).

treccere și de conexiune între sectoarele expoziționale (poarta de intrare, statui, cafenele pe insule amenajate), la o privire mai detaliată, și la nivelul fațadelor clădirilor ce dominau panorama sitului⁶⁶. Arhitecții mandatați să execute principalele puncte de atracție erau Ștefan Burcuș și Victor Ștefănescu⁶⁷. Simbol important al viziunii acestora, **cula**, executată după motivul construcțiilor de profil din Muntenia, prezenta, atât în interior cât și în exterior, motive bizantine (ex. fațade în mozaic aurit, altare), broderii, țesături din Transilvania, obiecte de cult. Cula era de altfel poziționată în partea estică a Palatului Artelor, altă construcție a arhitecților mai-sus numiți. Una dintre cele mai impunătoare edificii ale expoziției, Palatul Artelor împrumuta teme ce trimiteau la casele boierești (streșini, porți, acoperișuri, galerii), la turle de biserici, la inovații arhitecturale proprii așa numitului stil **brâncovenesc** (frontoane, cornișe)⁶⁸. Pe scurt, prin aluziile la moștenirea tradițională (religioasă și politică)⁶⁹, Burcuș și Ștefănescu introduceau elemente ale stilului “național românesc”. Era pentru prima oară când acest stil era expus la scară semnificativă în spațiul public, iar prin poziționarea construcției “*as the visual crowning point of the exhibition, it celebrated the role of art in proclaiming national identity and achievement*”⁷⁰.

Însemnătatea acestui fapt se va evidenția în curând, când se va putea vorbi deja de o coagulare a eforturilor noilor generații de artiști plastici, și nu numai, în acest sens. Expresia fenomenului poate fi găsită în articolul pictorului de origine armeană Apcar Baltazar din 1908, intitulat “Despre un stil românesc”, în care se definește noua identitate estetică, și anume prin opoziție la “valorile urbane pseudo europene ale elitei române vorbitoare de franceză”⁷¹.

Evident, mai importante decât acest stil inspirat din motive ale lăcașelor de cult sau din “renașterea valahă” erau temele introduse. Pe lângă fresce ale voievozilor și o pictură a lui Al. I. Cuza (domnitor de origine română, așadar) oferind coroanele celor trei țări⁷², cula includea obiecte ale vieții cotidiene din Transilvania. În fapt, mesajul subliminal al expoziției, care includea și pavilioane ale etnicilor români din Transilvania, Bucovina și Banat, era cel al unei **Românie întregite**. De altfel, pavilionul conaționaliilor din Transilvania, deși intitulat “al

⁶⁶ O fotografie prezentând o vedere de ansamblu a expoziției: *Ibidem*, p. 152.

⁶⁷ I. Bulei, *op. cit.*, p. 260.

⁶⁸ S. Kallestrup, *op. cit.*, p. 154.

⁶⁹ Până la reformele Regulamentului Organic, boierimea constituia națiunea politică deoarece doar această categorie deținea drepturi de reprezentare politică.

⁷⁰ “[...] așa cum era punctul vizual de atracție al Expoziției [Palatul Artelor, R. G.], celebra rolul artei în proclamarea identității și realizărilor naționale”, în *Ibidem*, p. 154.

⁷¹ *Ibidem*, p. 151.

⁷² I. Bulei, *op. cit.*, p. 261.

românilor de peste hotare”⁷³, arbora steagul românesc; pavilionul reprezentând Bucovina, pe lângă un mini-muzeu etnografic, înfățișa toate acele personalități ale secolului al XIX-lea care au militat pentru “românism” într-o regiune în care etnicii români nu reprezentau o majoritate. În paranteză fie spus, deși contextul internațional al Regatului Român era acela al unor relații tensionate ale guvernului de la București cu autoritățile ungare pe tema acordării de drepturi extinse românilor din Transilvania, expoziția a alocat un loc amplu pavilionului Austro-Ungariei, fie și datorită relațiilor apropiate pe care Regele Carol I le avea cu Franz Jozef, inclusiv înclinației pentru industria manufacturieră din ținuturile habsburgice, reprezentată semnificativ în lucrările de extindere a Castelului Peleş⁷⁴.

Așadar, asistăm la un transfer oarecum natural (atât la nivel vizual, cât și ideologic⁷⁵) dinspre narațiunea României ca tânăr stat de inspirație franceză, *zid al civilizației occidentale în fața barbariei orientale* [sic!], către cea a României reprezentantă și protectoare a românilor de pretutindeni. Cum va fi dezvoltat mai departe în lucrare, centralismul birocratic de tip francez va da cale liberă unui centralism de altă natură, coagulat în jurul unei idei, națiunea⁷⁶, deși, paradoxal, discursul național se referea în primă fază la regiuni și la specificul lor, însă, treptat, în special după Primul Război Mondial, acesta s-a alțoit pe un aparat statal ce a optat să integreze regiunile dobândite prin centralizare excesivă.

Naționalismul din această primă etapă însă nu era unul exclusivist etnic. Era mai degrabă unul **cultural**. Cifrele reale ale expoziției o spun: deși aceasta prezenta cele mai noi cuceriri ale științei și, totodată, profilul ocupațional ce aducea principalele profituri țării (existea un Palat al Agriculturii, al Minelor și pavilioane dedicate activității industriașilor și comercianților), veniturile expoziției s-au ridicat la 1.500.000 lei, atâta vreme ce costurile s-au ridicat la 6.600.000 lei⁷⁷. Așadar, natura propagandistică a evenimentului, în detrimentul realismului economic, este mai mult decât evidentă.

Pentru a recapitula, tema micului stat (situat între trei mari Imperii) care s-a ridicat în decurs de câteva zeci de ani, “de la un stat vasal al Imperiului Otoman, la o națiune independentă, cu potențial agrar și industrial, reprezentată prin

⁷³ *Ibidem*, p. 263.

⁷⁴ S. Kallestrup, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁵ Acest aspect va fi tratat mai pe larg în secțiunea dedicată dezbaterilor politice ale *establishment*-ului bucureștean.

⁷⁶ Este important de menționat că la festivitatea de inaugurare a expoziției a participat primarul populist al Vienei, Karl Lueger (*Ibidem*, p. 255).

⁷⁷ I. Bulei, *op. cit.*, p. 273.

intermediul unei capitale în plină dezvoltare”⁷⁸, modelul francez de succes exportat la “Porțile Orientului”, povestea reușitei românești ca dreaptă recunoaștere a unor origini nobile, sunt tot atâtea laitmotive care vor susține și ideea naționalismului românesc, desigur, îmbogățite și adaptate de către acesta la motive locale. Totuși, întorcându-ne pentru puțin timp la partea vizuală, este demn de menționat faptul că, spre deosebire de alte curente de tip modernist ale vremii, ce au integrat simbolistica țărănească în design, stilul “național românesc” a avut tendința de a ignora acest lucru, reprezentând mai degrabă un limbaj stilistic ce s-a adresat păturii educate⁷⁹. Acest lucru are în fapt corespondent în discursul politic al elitei, fie politice, fie artistice. Într-o țară agrară în proporție covârșitoare, condiția țăranului era exploatată la nivelul discursului politic de ambele orientări, liberal și conservator, într-o modalitate mai degrabă demagogică decât sociologică. În final, narațiunea naționalistă va suferi de această lipsă acumulată, vizualizând țăranul tot prin intermediul unui filtru cultural, acesta rămânând neintegrat politic, cel puțin la nivel de cunoaștere a contextului legislativ care i-ar fi favorizat autonomia economică și, prin aceasta, politică. Această masă ușor manevrabilă va rămâne moștenire guvernelor comuniste ce o vor instrumentaliza ideologic pe măsură.

A sosit momentul pentru a investiga mecanismele politice, sociale, intelectuale care au dus la exercitarea tendinței centralizatoare pe cuprinsul Vechiului Regat în perioada de interes, așa cum a fost implementată de la București, actorii care au stat în spatele acesteia și felul în care a fost negociată de către adversarii politici, subliniind cauzele care au dus la eșecul unei strategii de centralizare coerente, moștenire negativă care a fost preluată ulterior de către guvernările interbelice ale României Mari.

Să începem cu actorii-autori ai viziunii centralizatoare. Ceea ce mai târziu va fi cunoscut ca Partidul Liberal (1875), era la 1866 o adunare de mai multe grupulețe. Cel mai influent dintre acestea, și care va sta la baza partidului propriu-zis, era reprezentat de “radicali” sau de “roșii”, conduși de I. C. Brătianu⁸⁰ și C. A. Rosetti. Aceștia își revendicau moștenirea politică de la idealurile democratice ale lui 1848.

⁷⁸ S. Kallestrup, *op. cit.*, p. 152.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 159.

⁸⁰ Născut la Pitești într-o familie de mici boieri comercianți, Brătianu a studiat la Institutul Politehnic din Paris. În timpul evenimentelor de la 1848, a fost membru al Comitetului Revoluționar din Valahia. Asemeni multor congeneri implicați în chestiunile politice, după 1848 a plecat în exil la Paris. Aici și-a continuat activitatea revoluționară, fiind arestat în perioada 1853-1856 pentru participarea în societăți secrete. În acești ani a scris *Mémoire sur l'Empire d'Autriche dans la question d'Orient* (1855) și *Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie depuis le traité de Paris* (1857). După 1866, Brătianu va deține majoritatea portofoliilor politice importante, cea de premier, Finanțe, Afaceri Interne. Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu 1821-1891*, București 1993.

Conservatorismul ca auto-definire a unei tabere politice a intrat în vocabularul politic al Principatelor prin anii 1830. Câteva grupuri de boieri și-au subliniat loialitatea pentru Puterile Protectoare (rusească și otomană), definindu-se **conservatori** în opoziție față de grupările de **revoluționari** care, în viziunea lor, doreau să distrugă cadrul politic existent în Principate. Într-adevăr, o ideologie conservatoare nu a existat ca atare la începuturile politicii constituționale românești, aceasta fiind semnificativ îmbogățită după 1865, cu acea generație de intelectuali și boieri educați în Germania și care vor prelua treptat funcțiile politice ale vechilor posesori de pământ, afirmându-se în ultimele decade ale secolului al XIX-lea ca principala forță politică în opoziție cu Partidul Liberal.

Așadar, acești doi piloni politici, Partidul Liberal și **junimiștii**, vor fi implicați în discuțiile legate de centralizarea aparatului administrativ, realitate care, după cum vom vedea imediat, a fost susținută prin înseși practicile politice cotidiene din timpul regalității lui Carol I.

În această perioadă, sistemul așa-numitei “rotative guvernamentale” a fost pus în practică; consta în alternanța la putere a celor două partide existente, Partidul Liberal și, respectiv, Partidul Conservator. Această alternanță se petrecea ca rezultat al negocierilor neoficiale dintre Rege și partidul politic implicat la acel moment. Este demn de menționat că practica “rotativei” are rădăcini de dinainte de formarea oficială a Partidului Liberal, când una dintre atribuțiile ministrului de Interne era să numească prefectii județelor; aceștia își manifestau loialitatea față de guvern prin controlarea alegerilor la nivel local și prin monitorizarea activității oficialilor administrației din acea zonă. Din această situație rezultă că ministrul putea să înlăture pe toți cei care nu erau fideli “roșilor” la nivel local. Mai mult decât atât, pe când rețeaua clientelară își avea bazele în București, teritoriile din țară sperau la o poziție în cadrul ierarhiei birocratice din capitală. Reprezentarea acestei situații era cea a unei piramide, în al cărei vârf partidul care se întâmpla să fie la putere administra resursele pentru propria clientelă. **Această centralizare, prin tactica de a controla oamenii din teritoriu, a întârziat formarea unor nuclee alternative de putere**, fenomen în fața căruia, ironic, chiar și Constituția de la 1866, cu toate prevederile sale pluraliste, s-a dovedit neputincioasă.

O a doua practică ce a contribuit la o centralizare în detrimentul oricărei manifestări sau preluări a realităților ce erau demne de menținut la nivel local a fost cea în urma căreia partidul care era numit de Rege organiza alegerile. Acest partid deținea de regulă majoritatea în Camera Inferioară a Parlamentului. Rezultatul natural era că partidul care organiza alegerile era și cel care le câștiga. Această fraudare a procesului electoral a fost un corolar al realității conform căreia guvernul, care se bucura de o majoritate în Parlament, considera prevederea de a răspunde în fața Parlamentului o literă moartă; astfel, ambele camere ale acestuia au devenit organe de ratificare ale programului legislativ al guvernului care se întâmpla să fie la putere.

Deși, în practică, Partidul Conservator a beneficiat de același sistem informal, la nivel de program politic, în toate guvernările sale de după 1870, a

introdus necesitatea descentralizării administrative și, implicit, politice. Reforma administrativă propusă menționa unificarea actualelor împărțiri teritoriale în circumscripții lărgite. Aceste circumscripții urmau să fie conduse de personal având responsabilități de nivel mai ridicat decât cele ale prefectilor. Personalul urma să fie monitorizat în schimb de către un consiliu administrativ printre ale cărui atribuții era bugetul (aprobat în prealabil de Rege⁸¹). Cu alte cuvinte, prin crearea și concentrarea unei birocrații la nivel local, se dorea reducerea “clasei funcționarilor”, iar prin aceasta, **junimiștii** înțelegeau în special o categorie coruptă prin însăși dependența ei de partidele politice.

“Clasa funcționarilor”, văzută esențialmente ca o categorie neproductivă, parazitară, construită exclusiv de către birocrația de stat, constituie o temă majoră a criticii noilor conservatori (junimiștilor) la adresa societății românești de după 1866. Această critică trebuie corelată cu inexistența unei burghezii (ex. pe model britanic), formate ca rezultat al unui statut economic independent în relație cu politica. Nașterea burgheziei era percepută în strânsă legătură cu consolidarea industriei românești și, implicit, cu deturnarea țării de la calea preponderent agrară. Străinii, contestatarii acelei viziuni dominante a elitei politice bucureștene despre care am vorbit, vor fi considerați (în special de către conservatori în perioada discutată) un element important în constituirea acelei burghezii.

Dezbaterea asupra constituirii unei burghezii locale va fi capul de afiș al polemicilor publice așa cum s-au desfășurat între gruparea liberală și cea conservatoare în acei ani, iar eșecul formării ei pe baze exclusiv capitaliste, dar în special al participării ei la proiectul centralizator pus pe hârtie de elita politică, va reprezenta o etapă în istoria României niciodată finalizată. Implicația acestui lucru va fi acela că momentele cruciale ulterioare nu au putut beneficia de această experiență esențială.

În epocă, în absența unor orașe puternice cu industrie, măcar incipientă⁸², liberalii au imaginat formarea burgheziei prin dezvoltarea micilor meșteșuguri, comercianților și a industriei casnice, pe care i-a văzut ca purtători ai libertăților civile. Însă la nivel de viziune generală, Partidul Liberal a sprijinit marea proprietate, pe care a considerat-o un garant împotriva pericolului socialist din

⁸¹ C. Gane, *P.P.Carp și locul său în istoria politică a țării*, București 1936, II, p. 361.

⁸² În acea perioadă, industria încă era legată de agricultură, dat fiind că ramurile dominante erau cele ale procesării alimentelor și a produselor din lemn. Deschiderea pieței românești în perioada 1876-1885 pentru bunurile importate din Austro-Ungaria, ca urmare a acordului economic cu aceasta, a dat o lovitură mortală producției indigene. Ramurile construcției de mașini sau metalurgiei erau inexistente în preajma Primului Război Mondial. La acea dată, industria contribuia cu doar 17% din venitul general al țării (K. Hitchins, *op. cit.*, p. 197).

epocă, aceasta în cadrul unui program de naționalism economic, dându-și așadar girul unor politici protecționiste. Acest paradox se mai poate întâlni și în rândul altor elite liberale implicate în procesul de construcție națională din Europa Centrală și de Est⁸³. Singurele concesi făcute au fost în 1884, când s-a acordat dreptul de vot direct acestor categorii “liberale” precum meșteșugarii și micii comercianți de la oraș, profesorii și preoții de la sate.

În schimb, conservatorii de nouă generație au văzut industria la scară largă ca o modalitate de a dezvolta profilul psihologic al unei țări agrare. Pentru ei, agricultura promova ignoranța, responsabilă pentru distrugerea moralului unei comunități, deoarece “o țară agrară ce începe prin a exporta cereale, sfârșește prin a exporta oameni”⁸⁴. Cadrul în care aceste lucruri evoluau era pentru conservatori unul al relațiilor de tip **centru-periferie**, în care țara agrară, datorită muncii sale nespecializate și de mică valoare, era nevoită să își vândă produsele la prețuri joase și să cumpere la prețuri ridicate produsele țării industrializate, poziționându-se astfel într-o relație permanentă de subordonare față de aceasta. În cele din urmă, lipsa de diversitate ocupațională rezultată din inexistența unei economii de tip industrial avea ca urmare crearea dependenței unei întregi categorii populaționale față de bugetul de stat, ducând într-un final la acea birocrație parazitară criticată vehement de **junimiști**.

Pentru conservatori, categoria birocrației, a experților, putea include elemente alogene, contribuindu-se astfel la formarea unei burghezii de tip occidental. **Junimiștii** nu au ignorat potențialul economic al populației evreiești, fiind de părere că aceștia au o etică a muncii mai dezvoltată, un avantaj major comparat cu “plăgile” lumii rurale, precum alcoolismul sau corupția.

Așadar, centralizarea era compromisă din lipsă de personal. Acestui fapt i se poate adăuga lipsa de resurse. După cum s-a menționat, ambele tabere politice au instrumentalizat țăranul și valorile asociate traiului la sat, nereușind să emancipeze această categorie socială, de altfel o prezență majoră în statistica acelei vremi. Primii conservatori s-au luptat să mențină intactă marea proprietate, considerând că numai proprietarii acesteia erau candidații ideali la a ocupa un loc în elita politică și economică a vremii. Totuși, în ciuda efortului de a justifica monopolul asupra mării proprietăți, conservatorii de primă generație au eșuat în a o face pe aceasta productivă. Proiectele lor se duceau într-o direcție nerealistă, în sensul că nu erau preocupați să asigure compatibilitatea dintre numărul crescut de țărani și, implicit, necesitatea de a-i implica în agricultură.

⁸³ Diana M. Mishkova, *The Interesting Anomaly of Balkan Liberalism*, în *Liberty and the Search for Identity. Imperial Heritages and Liberal Nationalisms in a Comparative Perspective* (ed. by Ivan Denes), Budapesta 2006, p. 399-456.

⁸⁴ N. Isar, *Doctrina și legislația junimist-conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891-1895*, București 2007, p. 75.

Acestor mentalități li se adăuga cadrul legal: deși emancipați oficial în anii 1860, având micul lor lot de pământ și, teoretic, independenți față de proprietarul de pământ, în realitate, situația era la polul opus. Relația de dependență a țaranului față de “conac” a continuat în toată această perioadă (determinându-i pe observatorii sociali să definească situația ca **neoiobăgie**); în plus, în practică, proprietarii de pământ nu puteau fi expropriați și nici nu erau obligați legal să acorde pământ țăranilor.

“Whose city after all is this-in which the inhabitants speak elegantly in French, the occupiers in German, all in while becoming less sure what will become of this Galicia will it be sold or exchanged for some other Serbia? What is one to think of this dwarfed metropolis to which the carpet beggars of the entire continent have gathered?”⁸⁵

Acest citat la limita dintre adevăr istoric și ficțiune conține două dintre temele pregnante ale spațiului public liovian în perioada de interes pentru noi. Prima dintre acestea constă în componenta paradoxală a orașului, anume condiția acestuia de a fi cosmopolit și provincial în același timp; cosmopolit prin faptul că a găzduit mai multe proiecte naționale aflate în competiție, chiar dacă dezamorsate până la un anumit punct cu ajutorul simbolisticii imperiale⁸⁶, iar această realitate își găsea expresia la nivelul arhitecturii; provincial prin aceea că, deși având un mix de populații, în trecut fusese un oraș comercial și nu unul cu rol de reprezentare imperială, precum Praga, dar mai ales pentru că creșterea urbană de la sfârșitul secolului al XIX-lea nu s-a datorat dezvoltării economice, ci în special veniturilor realizate din exercitarea funcțiilor administrative orașenești (cu alte cuvinte, Liovul a experimentat urbanizare fără industrializare)⁸⁷. Mai mult, Liovul, cu ajutorul planificării urbane de anvergură din anii 1870, **trebuia** să fie un oraș cosmopolit prin aceea că avea rolul de a coagula o populație eteroclită în numele

⁸⁵ “Al cui oraș este în fond acesta-în care locuitorii vorbesc elegant în franceză, ocupații în germană, în timp ce este din ce în ce mai nesigur ce se va întâmpla cu această Galiție, va fi ea vândută sau dată la schimb pentru altă Serbie? Ce poate cineva să gândească despre această metropolă în miniatură, unde cerșetorii de pe întinsul continentului s-au adunat?” George G. Grabowicz, *Mythologizing Lviv/Lwów: Echoes of Presence and Absence*, “*Harvard Ukrainian Studies*” 24 (2000), p. 313-342 (322).

⁸⁶ M. Prokopovych, *op. cit.*, p. 2.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 7.

unei comunități **imaginată** (“*architecture, imagined and real, shaped the broader illiterate Lemberg public into an imagined community. To a much greater extent than one would have thought*”)⁸⁸, mai exact o societate loială dinastiei de Habsburg.

A doua temă, exploatată copios de către literatură și publicațiile satirice, se referă la natura **ireală** a construcției politico-sociale, în special, după cum vom vedea mai departe, începând cu Compromisul din 1867. Această combinație de pompozitate și de respectare excesivă a etichetei (fie și în varianta prevederilor legale ale Monarhiei), așa cum poate reieși din detaliul conform căruia firmele micilor antreprize (bărbierii, farmaciștii) erau scrise în ... patru limbi (latină, germană, franceză, plus una din limbile locale în ultima decadă a secolului al XIX-lea), crea un efect hazliu, fie și datorită faptului că în Liovul vremii vorbitorii de franceză și cunoscătorii de latină erau aproape ... inexistenți. La acest melanj se adaugă realitatea sociologică, și anume semnificativa populație aflată la limita subzistenței, într-un oraș-univers al telalilor, prostituatelor și cerșetorilor, poartă de tranzit a acestor categorii, dinspre micile și modestele orașele galițene către orașele imperiale. Irealitatea mai era dată de acel efect de miniatură a capitalei imperiale, menționat la începutul lucrării; concret, ritualul birocratic cotidian (din primărie, din tribunal, din biserici) sugera o senzație de artificial, nu numai prin aceea că centrul orașului contrasta puternic cu periferia, ci mai ales prin faptul că persoanele care performau aceste ritualuri (localnicii, după cum se prezenta situația după 1867) găseau deseori discrepante convingerile lor politice și culturale în relație cu atribuțiile pe care le performau zi de zi. Evident, aceasta imagine a unor infimi funcționari mișcându-se robotic în interiorul unui mecanism gigantesc despre care nu înțelegeau mare lucru a devenit o temă clasică a universului kafkian. Chiar dacă se referea la identitatea praghezului sau, mai bine-zis, a evreului praghez din acea vreme, contribuția lui Kafka se dovedește relevantă pentru surprinderea falsului în sine, ce se reproducea pe tot cuprinsul Monarhiei, indiferent de statut social, orientare profesională, profil etnic.

Este necesar acum să investigăm strânsa relație existentă între natura spațiului public liovian, elita locală, pe de o parte, și, pe de altă parte, viziunea autorităților centrale asupra acestui oraș. Astfel, legat de observația cum că Liovul reprezenta o comunitate **imaginată**, loială Împăratului, este de subliniat că în perioada anterioară autonomiei, pentru birocrația de limbă germană care s-a stabilit în provincie odată cu reformele iluministe, misiunea cetățenilor imperiali, a orașului, a sferei sale publice era de a reprezenta o singură entitate: cultura imperială⁸⁹. Automat, aceasta însemna că nu îi era îngăduit niciunui spațiu

⁸⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 42.

alternativ să existe; sfera publică coincidea strict cu domeniul unde guvernul își exercita monitorizarea și controlul⁹⁰. La nivel vizual⁹¹, această elită a încercat să dea o tentă neo-clasică în spiritul **Rațiunii**, care, în final, se presupunea că va “civiliza” pe localnici. Birocrația jozefinistă considera că nota predominantă barocă a orașului traducea “cultura înapoiată” a localnicilor⁹².

Conform acestui slogan, spațiul public trebuia supus unui proces de raționalizare și regularizare menit a elimina moștenirea medievală, romantică cu particularismele lor locale. Prin urmare s-a procedat la demolarea zidurilor de fortificații, s-au trasat străzi liniare, s-au mutat cimitirele în afara orașului, s-au amenajat parcuri, cerșetorii din centrul orașului au fost plasați unor instituții abilitate, râul Poltava a fost igienizat și transformat într-o utilitate orășenească (ex. apă de canalizare)⁹³.

Odată cu instituirea efectivă a aranjamentelor constituționale din perioada instaurării Dualismului, asistăm la o schimbare de paradigmă în spațiul public al Liovului. Treptat, administrația municipală va trece în mâinile etnicilor polonezi⁹⁴, care vor iniția măsuri urbanistice în sens național (ex. redenumirea străzilor cu nume poloneze⁹⁵), dar vor proceda și la o îmbunătățire generală a dotărilor existente. Municipalitatea va demola construcțiile austere, de tip militar, datând din timpul stăpânirii austriece, va înfrumuseța clasicele fațade ale clădirilor guvernamentale, va iniția proiecte de construire a unor edificii menite să adăpostească instituțiile publice, va îmbunătăți sistemul de canalizare, drumurile etc.

Tot de această perioadă este legat și efortul de construire a clădirilor-simbol ale orașului, fie că ne referim la spitale, închisori, sau la elementele de “înfrumusețare”, precum mobilierul, iluminatul stradal. În mare parte inițiative ale municipalității, acum au fost ridicate Opera, Banca de Economii a Galiției, Muzeul

⁹⁰ *Ibidem*, p. 46.

⁹¹ “*Architecture-just as the press, literature, theater, social life-was a matter of cultural politics in which Lemberg was to become a homogenous, rational, and planned provincial Habsburg capital*”, în *Ibidem*, p. 20.

⁹² *Ibidem*, p. 10.

⁹³ *Ibidem*, p. 21.

⁹⁴ Întreaga societate va suferi o influență poloneză covârșitoare în acea perioadă: “pe când comunitatea ruteană popula în special straturile muncitorești, slujbele casnice, administrația de imobile, iar toți aceștia se întâlneau duminicile și de sărbători la biserica greco-catolică, comunitatea poloneză putea fi văzută pretutindeni în societate, în administrație, în restaurante, până și unele familii germane sau cehe, precum Bauer, Enders, Stadmüller, Riedl s-au polonizat”; citat în Leszek Podhorodecki, *Dzieje Lwowa*, Varșovia 1993, p. 128.

⁹⁵ M. Prokopovych, *op. cit.*, p. 36.

de Industrie, acum s-a trasat bulevardul circular ce face trimitere la omonimul său vienez, Ring-ul⁹⁶. În mare parte, stilul utilizat a fost în spiritul eclecticismului, traducere fidelă a contradicțiilor modernizării politice, nu neapărat însoțite de modernizare economică.

Provocarea acestei epoci și, implicit, a administrației orășenești poloneze, a constat însă în faptul că Liovul devine scena confruntărilor pe criterii de reprezentare vizuală între grupele etnice majoritare ale provinciei⁹⁷, dintre care rutenii se detașează. Concret, organizațiile reprezentative ale acestor populații vor duce adevărate polemici și bătălii în spațiul comunitar pentru a-și poziționa monumentele, instituțiile culturale, proiectele de restaurare în cele mai prestigioase locuri, în fruntea celor mai generoase liste de subscripție (public sau privată) sau, pur și simplu, pentru a avea întâietate în ce privește participarea comunității lor la expozițiile provinciei sau cu ocazia vizitelor oficiale imperiale⁹⁸.

Această schimbare de paradigmă va antrena o modificare a percepției în rândul birocrăției locale, reacție la însăși schimbarea structurii etnice și sociale a acestei categorii de funcționari. Cum era de așteptat, etnicii polonezi vor constitui o majoritate în cadrul acesteia, prin urmare loialitățile vor fi multiple, nemaexistând binomul: etnic boem/moravian/austriac de sensibilitate germană. Astfel, se va petrece un flux continuu între etnie, loialitate politică și identitate culturală⁹⁹. Repetăm, un birocrat polonez trebuia să fie fidel Monarhiei, chiar și când unele decizii contraveneau intereselor naționale poloneze, și, în cele din urmă, să găsească balanța între ascendentul cultural german și afirmarea identității culturale ale propriei comunități (cazul guvernatorului Michał Bobrzyński, pe care îl vom relata în ultima parte a acestui studiu, este un exemplu relevant în acest sens). Pe scurt, a acorda prioritate valorilor profesionale în dauna celor identitare, sau invers, nu era o opțiune ușoară, iar repercusiunile alegerii s-au dovedit deseori frustrante.

Aceste dileme și-au găsit expresia în spațiul public prin aceea că au dat naștere unor zone alternative în care aceste interese divergente să se manifeste. Mai sus am menționat că, înainte de anii 1860, sfera publică era strict dominată de efortul de **auto-reprezentare imperială**. Ulterior, structuri intermediare apar, modificând însuși conceptul de spațiu public; acestea erau "*alternative spaces for debate where discussions on culture and politics could flourish uncontrolled (professional clubs, salons, public assemblies, pubs, coffee houses, meeting halls, and public parks)*"¹⁰⁰.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Mai multe detalii privitoare la aceste conflicte, în secțiunea ce tratează viața politică a Galiției.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 46.

A sosit momentul să dăm câteva detalii legate de istoria propriu-zisă a orașului și de specificul acestuia. Fondat de către un principe rutean la mijlocul secolului al XIII-lea, Liovul a devenit scena unor stăpâniri successive, poloneză din 1340, maghiară și, în cele din urmă, austriacă. Calitatea de oraș contestat și-o va păstra pe toată durata existenței sale, astfel în epoca modernă vom asista la două modele aflate în opoziție unul față de celălalt: cel polonez și cel ucrainean.

Pentru polonezi, Liovul secolului al XIX-lea, asemeni Galiției în sens extins, a fost singurul loc dintre cele trei partiții în care naționalitatea poloneză își putea exercita liber drepturile care îi asigurau identitatea (ex. administrative, educaționale, culturale); aici s-au pus bazele Academiei poloneze, aici s-au născut partidele politice moderne. Consecințele acestui fapt se vor dovedi vitale pentru cultura politică a statului polonez refăcut din perioada interbelică.

Pentru ucrainieni, Liovul reprezenta omonimul Moscovei (în virtutea civilizației creștine-bizantine comune), însă, pe când Moscova s-a găsit sub dominație tătară, colaborând cu “barbarii”, Liovul a rezistat acestora și a ținut totodată sub control pericolele venite din Vest; “într-adevăr, Liovul a salvat Europa de pericolul barbar, rămânând *semper fidelis* acesteia și, în același timp, a rezistat presiunilor venite din Vest, din partea culturii poloneze latinizate, rămânând *semper fidelis* civilizației și patriei ucrainiene [sic!]”¹⁶¹.

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Liovul a fost scena a numeroase asedii care se vor prelungi și în epocile următoare. La începutul secolului al XIX-lea a fost ocupat pentru scurt timp de către trupele napoleoniene și de către armata rusă (1809), pentru a trece din nou sub stăpânire austriacă. În 1848, ca urmare a drasticei represii austriece la adresa revoluționarilor polonezi și ruteni, s-a confruntat cu bombardamente care îi vor distruge multe din clădirile reprezentative, inclusiv Turnul Primăriei.

După cum am menționat mai sus, stilul reprezentativ al Liovului din perioada absolutistă, când provincia era guvernată de o administrație fidelă valorilor habsburgice și culturii germane, era de sorginte clasicistă. Clădirea reprezentativă la acest capitol este Primăria. Construită în perioada 1827-1835 pe fundațiile unei clădiri ridicate încă din secolul al XV-lea, Capitoliul liovian, și care adăpostea “senatul populației leopolitane” (*Senatus Populusque Leopoliensis*), construcția arbora un turn înalt de 78 de metri și un ceas fabricat la Institutul

¹⁶¹ A. V. Wendland, *Semper fidelis: Lwów jako narodowy mit Polaków i Ukraińców (1867-1939)*, în *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura* (ed. by Kazimierz Karolczak), Cracovia 2002, p. 263-271 (265).

Politehnic din Viena¹⁰². Fiind distrus în vâltoarea evenimentelor de la 1848, Turnul și implicit clădirea au fost reconstruite în anii 1849-1851 de către o echipă formată din arhitecți germani și polonezi. Stilul se dorea unul sobru, turnul nu mai semăna cu cel dinainte, care aducea a turn de biserică, cu dom, ci era asemeni unui turn de pază. Oficiul Municipal va funcționa aici începând cu 1851¹⁰³. Mesajul auster era dublat de către statuile și reprezentările unor izvoare executate în stil clasic ce întregeau complexul, prin porticele masive cu arcade ce dădeau un aspect triunghiular¹⁰⁴. Acest clasicism cu timide note istoriciste va fi decorat doar către sfârșitul secolului al XIX-lea, în stil patriotic, cu trimitere la mesajul polonez: doi lei sculptați de Tadeusz Baracz și figuri alegorice reprezentând ospitalitatea, patriotismul și curajul¹⁰⁵.

Prin stilul și prin simbolica sa, Primăria a continuat să reprezinte în secolul al XIX-lea autoritatea Monarhiei, însă, la nivel de ordonare a spațiului urban, a încetat să organizeze centrul conform unei ierarhii și, implicit, să constituie o parte ce integra comunitatea orașului (în trecut, localnicii se întâlneau aici duminicile, erau amplasate aici târguri, manifestații orășenești etc.)¹⁰⁶.

Perioada autonomiei a însemnat pentru arhitectura publică lioviană alegerea unui melanj de stiluri, dintre care se vor detașa neo-renascentismul și neogoticul. Parte a acestei combinații va fi vizibilă în special la construcțiile ce adăposteau instituții educaționale cum este cazul Școlii Konarski (1892-1893), a cărei fațadă în cărămidă roșie a reconciliat tradiția renașcentistă cu elemente decorative împrumutate din stilurile pitorești tradiționale sătești, atât de frecventate de arhitecții locali ai sfârșitului secolului al XIX-lea¹⁰⁷. De fapt, revoluția arhitecturală în sens istoricist¹⁰⁸, ce a urmat raționalismului clasicizant al

¹⁰² Yuri Biryulov, *Lvov's Municipal Buildings during the Autonomy Period (19th-early 20th Century)*, in *Mayors and City Halls. Local Government and the Cultural Space in the Late Habsburg Monarchy* (ed. by J. Purchla), Cracovia 1998, p. 227.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 228.

Printre cele mai importante realizări ale Consiliului Municipal a fost instalarea iluminatului pe gaz, la 1 Iunie 1858 (*Ibidem*, p. 229). La 1900, Consiliul Municipal avea atribuții foarte stricte în ce privește regulile de construire în oraș, impunând chiar un canon de evaluare estetică, ce se aplica atât inițiativelor individuale, cât și construcțiilor cu caracter comercial (*Ibidem*, p. 231).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 228.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 229.

¹⁰⁶ *Mayors and City Halls* cit., p. 108, 109.

¹⁰⁷ Y. Biryulov, *op. cit.*, p. 230.

¹⁰⁸ Apogeul stilului istoricist va fi atins prin definitivarea în 1900 a construirii Teatrului Municipal după un plan al lui Zygmunt Gorgolewski. Această clădire ridicată exclusiv prin

guvernării autoritariste, poate fi admirată în fațadele școlilor construite în acei ani în Liov, deoarece această perioadă a coincis cu extinderea învățământului de tip gimnazial la toate categoriile sociale și etnice, prin urmare, construirea localurilor acestora a fost sprijinită financiar de către municipalitate și din alte fonduri publice¹⁰⁹. Este demnă de interes informația conform căreia, la 103.422 de locuitori câți avea Liovul în 1880, datoriile rezultate din construcțiile publice, fie acestea educaționale, culturale sau administrative se ridicau la 8.776 mii de coroane, în vreme ce veniturile reale ale orașului erau în preajma lui 1910 de 7.606 mii de coroane¹¹⁰.

Sfârșitul secolului al XIX-lea a adus încă o schimbare de paradigmă, când, pe lângă elemente din arhitectură medievală, romanescă și gotică, detalii din stilul țărănesc al caselor de la munte, *huțul* sau *zakopane*, caracterizat prin bogăție de decorațiuni din lemn, au început să fie utilizate la scară largă la fațadele construcțiilor lioviene. Evident, această etapă a coincis cu afirmarea în spațiul public liovian al proiectelor de emancipare națională ruteană, dar și poloneză. Maeștrii acestor încercări au fost Juliusz Hochberger, cel care va proiecta și pavilionul Expoziției Naționale din 1894, despre care vom vorbi în cele ce urmează, și Alfred Zachariewicz, ce va decora fațada “Casei Studenților Polonezi” cu elemente stilizate din arta rurală¹¹¹.

În modernitate, Liovul și-a păstrat spațializarea și topografia specific medievală, date de apartenența la diversele confesiuni (ex. la 1910, în Liov erau 61,7% catolici, 20% evrei, în timp ce greco-catolicii erau 17,1%¹¹²). Astfel, rutenii și alte comunități de rit ortodox precum grecii, sârbii, valahii, moldovenii erau localizați în vecinătatea străzii Rutene (*Ruska ulica*) și implicit a bisericii. Comunitățile armenie și iudaice erau divizate în funcție de ramura “estică” sau “vestică” frecventată (ex. centrul vechi al orașului era locul unde evreii ortodocși puteau fi întâlniți, în timp ce cei reformați și-au plasat sinagoga reformată la periferia orașului din acea vreme)¹¹³.

Marcarea teritoriului orășenesc în funcție de anumite teme sau momente importante din viața locuitorilor va ieși în evidență cu ocazia manifestărilor patriotice prilejuite de zile religioase, vizite imperiale, expoziții regionale. Piețele rectangulare ale Liovului îndeplineau aceste funcții simbolice încă din Evul Mediu,

fonduri municipale va arbora o multitudine de sculpturi și decorațiuni imitând picturile. *Ibidem*, p. 231.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 230.

¹¹⁰ L. Podhorodecki, *op. cit.*, p. 127.

¹¹¹ Y. Biryulov, *op. cit.*, p. 231.

¹¹² L. Podhorodecki, *op. cit.*, p. 127.

¹¹³ M. Prokopovych, *op. cit.*, p. 37.

când ceremoniile regale, procesiunile breslelor constituiau nu atât puncte de atracție în topografia urbană, cât modalități de a organiza spațiul pentru a corespunde profilului societății acelei vremi (ex. categoriile cu drepturi politice, precum nobilimea, asistau la procesiunile religioase și regale, pe când execuțiile publice erau puse în scenă în special pentru masa largă a poporului). Aceste ceremonii și manifestări au fost transformate în perioada habsburgică pentru a servi nevoilor de “reprezentare imperială, naționalismelor de tot felul, sau proiectelor politice în genere”¹¹⁴.

Un exemplu al unei astfel de manifestări este Expoziția Națională din 1894, ce s-a vrut o festivitate a progresului tehnologic, dar și, pe fundal imperial, o inserție a proiectelor naționale poloneze și rutene, legitimându-se astfel naționalismul cultural prin sublinierea aportului pe care aceste comunități îl aduceau la realizările Monarhiei în materie de civilizație.

Așa cum s-a menționat, pavilionul expoziției a fost construit după planurile lui J. Hochberger în stilul renașterii medievale germane, presărat cu influențe rustice. Profilul general era al unei expoziții agrar-industriale, iar comitetul director al acesteia, condus de contele de origine poloneză Włodzimierz Dzieduszycki, naturalist, etnolog și sprijinitor al maselor țărănești, și-a propus să promoveze industria galițiană în fața ascendentului industriei vieneze și cehe. Astfel, cu ocazia deschiderii expoziției, primul tramvai electric al orașului va fi pus în funcțiune¹¹⁵ (1894 este și anul în care iluminatul electric este introdus în Liov). Contextul acestor inovații tehnice era optim, dacă avem în vedere că și liniile de cale ferată se extind pe noi rute în această perioadă (ex. legături cu localitățile Janów, Sambir)¹¹⁶. Simbolurile tehnicii vor fi încadrate de cele naționale poloneze, astfel erau frescele celor mai importante bătălii ale epocii premoderne, saloane ale pictorilor istoriciști precum Matejko etc.

Așadar, știința și cultura, înfățișate în special în forma lor poloneză au fost tema de bază a expoziției, prima manifestare publică din provincie care a avut ambiția de a reuni toate ariile de existență a unei comunități naționale. Peste câțiva ani, în 1905, aniversarea a 250 ani de la asediul Liovului de către trupele cazace ale lui Bohdan Chmielnicki, personalitate simbolică pentru comunitatea ucraineană, vor da măsura acerbei competiții naționale dintre cele două etnii, cea poloneză și cea ucraineană, prin aceea că această personalitate și acest eveniment revendicat de ambele tabere vor fi instrumentalizate în sens politic de către municipalitatea și politicienii polonezi pentru propriul program de revendicări

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹¹⁵ M. Opalek, *O Lwowie i mojej młodości. Kartki z pamiętnika 1881-1901*. Wrocław-Varșovia-Cracovia 1987, p. 81, 82.

¹¹⁶ L. Podhorodecki, *op. cit.*, p. 130.

naționale. Mai mult, de vreme ce fiecare tabără avea propria înțelegere a evenimentului care se petrecuse în urmă cu 250 de ani, felul în care s-a pus în scenă aniversarea din acel an a demonstrat **înțelegerea istoriei propriie comunității poloneze**¹¹⁷, de data aceasta fără participarea ucraineană, fapt ce fusese de neconceput pentru aranjamentul constituțional de la 1867; în toți anii din vremea Monarhiei Dualiste, acestui eveniment i se dăduse o simbolică culturală și religioasă, dar nu politică.

În perioada în care am descris Liovul în articolul de față, indiferent de opțiunile taberelor politice implicate, și anume, după cum vom vedea, încercările democraților de a mări autonomia locală sau tentația conservatorilor de a rămâne loiali Vienei, aceasta din urmă nu va ezita să instrumentalizeze resursele provinciei (fie ele naturale, politice sau culturale) pentru propriul program politic. Asemeni modalității artificiale în care i-a dat numele, Viena va pune bazele în Galiția în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea unui “experiment” constând într-un mozaic complex de loialități și interese; dintre acestea se vor detașa dinamica rezultată în urma interacțiunii dintre instituțiile locale și cele centrale și chestiunea emancipării naționale a ucrainenilor, cea mai numeroasă populație “minoritară” a provinciei. Ca o ironie, acest experiment se va întoarce împotriva însăși existenței Monarhiei.

Liovul făcea parte dintr-o provincie, Galiția, pe care dezvoltarea economică a ocolit-o pe mai toată durata secolului al XIX-lea, centrele industriale ale teritoriilor habsburgice fiind localizate la Praga și la Viena. În 1902, Galiția posedă 15,8% din numărul total al companiilor industriale ale Cisleithaniei¹¹⁸. Acestui lucru i se adaugă politica de tarife vamale menținută de către autoritățile de la Viena¹¹⁹, fapt ce va duce la o creștere economică a provinciei abia după 1900. În preajma Primului Război Mondial, Galiția asigură circa 8% din producția de cărbune a Monarhiei și deține monopolul producției de sare (aproape jumătate din întreaga producție provenea din minele de sare de la Wieliczka sau Bochnia)¹²⁰.

Cum se poate presupune, Viena considera Galiția piață de desfacere pentru produsele manufacturate în zonele industrializate din vestul Monarhiei. La aceasta se adaugă realitatea conform căreia capitalul străin juca un rol preponderent, prin urmare industria locală nu avea șanse de dezvoltare, într-un context în care administrația provinciei era alcătuită majoritar din marea și media aristocrație

¹¹⁷ M. Prokopovych, *op. cit.*, p. 224.

¹¹⁸ Partea de nord-vest a Austro-Ungariei, mai exact acele teritorii care, după Compromisul de la 1867, s-au găsit sub administrația directă a Vienei.

¹¹⁹ Căile ferate fiind controlate de burghezia vieneză, importurile erau încurajate, în timp ce exporturile erau supuse unor tarife ridicate.

¹²⁰ A. Chwalba, *op. cit.*, p. 505, 506.

deținătoare de pământuri¹²¹, care nu aveau nici interesul, și nici *know-how*-ul necesar pentru a pune bazele unei industrii în această regiune uitată a Monarhiei.

Liovul reprezenta centrul cu gradul cel mai mare de industrializare din întreaga provincie. Aproape 30% din populație deținea ocupații legate de meșteșuguri, comerț și mică industrie¹²². Companiile de profil erau însă modeste, numărând mai puțin de 100 de angajați¹²³. Industria la scară largă, precum producția de utilaje, industria chimică și metalurgică¹²⁴, exploatarea resurselor petroliere, s-a dezvoltat în ultima decadă a secolului al XIX-lea.

Să ne îndreptăm acum atenția asupra cadrului politic care a făcut posibilă apariția mișcărilor centrifuge în Monarhie. Negocierile dintre elita provinciei și autoritățile de la Viena în ce privește statutul Galiției, al comunităților conlocuitoare, dar mai ales implementarea uneia dintre cele două viziuni influente, centralism sau federalism, au reprezentat un proces continuu în ultimele decade ale secolului al XIX-lea, marcat de schimbări tactice și reorientări politice surprinzătoare. În cele din urmă, păstrând proporțiile, asemeni Vienei, Galiția, și implicit Liovul, s-a dovedit în perioada dată un creuzet de tendințe, atitudini și programe (ex. modernism, antisemitism, naționalism, multiculturalism) care își vor găsi expresia mai mult sau mai puțin fericită în perioada de după Primul Război Mondial.

Autonomia unei provincii precum Galiția a venit pe fundalul unor nereușite politice ale Imperiului habsburgic în plan extern. Acesta s-a confruntat cu o scădere a prestigiului în arena internațională, parte cauzată de înfrângerile militare suferite în 1859 și în 1866¹²⁵. Nu își putea permite să piardă credibilitatea în plan intern, așadar, astfel că a inițiat în interiorul Imperiului un proces de negociere între posibile proiecte centraliste și federaliste. Documentul din 1860 ce va oficializa trecerea multor atribute ale puterii centrale înspre organele locale, inclusiv cedând competențe legislative provinciilor, se va numi "Diploma din Octombrie". Ulterior, aceste concesiuni au fost anulate prin Patentul din februarie 1861¹²⁶.

¹²¹ De abia după 1900, Dieta provinciei va începe un program coerent de sprijinire a produselor galițiene, prin acordarea de bani și organizarea de campanii care să promoveze, ce drept, articolele poloneze.

¹²² Mai multe detalii pe această temă, în L. Podhorodecki, *op. cit.*, p. 128, 129.

¹²³ Jerzy Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945*, Cracovia 2008, p. 56.

¹²⁴ A. Chwalba, *op. cit.*, p. 510.

¹²⁵ În 1859, în micul oraș Solferino, armatele aliate italiene și franceze au înfrânt armata austriacă; în 1866, războiul austro-prusac s-a încheiat cu victoria Prusiei (Henryk Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław-Varșovia-Cracovia 1986, p. 220, 221; 227, 228.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 222-224.

Tentativele constituționale enunțate s-au dovedit problematice în practică, fie și pentru că provinciile Imperiului erau determinate să își apere autonomia în numele contribuției economice la piața comună a acestuia, dar mai ales pentru că invocau chestiuni istorice de legitimitate ce mergeau înapoi până la însăși alcătuirea Imperiului. Efectul cedării inițiale a unor drepturi provinciilor de către centru a funcționat ulterior după principiul bulgărelui de zăpadă, drumul liberalizării nu mai putea fi parcurs în sens invers. Era doar o chestiune de timp. În 1867 statul a fost divizat în două entități politico-administrative: Austria și Ungaria¹²⁷. Pe lângă atribuțiile specifice fiecărei părți (Guvern, Parlament separat; comune erau Ministerul de Finanțe, instituțiile abilitate de reprezentare în plan extern, Armata)¹²⁸, Compromisul s-a dovedit “revoluționar” prin aceea că reorganiza din temelii viața provinciilor. Fără a discuta algoritmul prin care maghiarii era cooptați la guvernare, în detrimentul altor naționalități cu reprezentativitate numerică, economică și culturală semnificativă în Imperiu (precum boemii, moravii și polonezii), este de consemnat noutatea unor măsuri legislative cu impact la nivelul tuturor provinciilor, indiferent de importanța și vechimea lor în cadrul fostului Imperiu. Ne referim în special la acordarea de drepturi egale pentru populațiile așa-zis “minore” (ex. fără drepturi istorice) ale provinciilor. În cazul Galiei vorbim despre ruteni¹²⁹, identificați ulterior, în cadrul politicii naționaliste militante, ca ucrainieni¹³⁰.

Așadar, Compromisul din 1867 a adus și în cazul Galiei autonomie, deși statutul ca atare nu făcea obiectul unei înțelegeri oficiale între Viena și provincie, mai bine zis elita de etnie poloneză a acesteia, ci vorbim mai degrabă despre drepturi politice și civice, organe adiționale de reprezentare și decizie la nivel local, care în practică asigurau provinciei o mai mare independență în relația cu centrul.

¹²⁷ Diviziunea a avut ca punct de referință râul Leitha; astfel, din Cisleithania făceau parte teritoriile și populațiile localizate în partea vestică a râului (polonezii, cehii, populația vorbitoare de germană din Tirol). Acestea se găseau sub guvernare austriacă. Transleithania se referea la partea estică a râului, adică acele teritorii și populații de sub guvernarea ungară (slovacii, românii, croații).

¹²⁸ *Ibidem*, p. 228.

¹²⁹ Este de semnalat că încă din secolul al XVIII-lea autoritățile austriece au dorit să neutralizeze cererile polonezilor, acordând rutenilor facilități religioase. Și atunci, și ulterior, aceste strategii ale Vienei i-au ambiționat pe polonezi să-și intensifice acțiunile pentru prezervarea identității naționale.

¹³⁰ Cuvântul slav Ucraina (derivat din *kraj*, frontieră) are o etimologie și utilizare complexă, desemnând prin secolul al XVI-lea ținuturi din jurul Voievodatului Kievului. Noi ne referim aici însă strict la întrebuintărea modernă a cuvântului, așa cum apare ea în lucrările intelectualității ... rutene de sfârșit de secol XIX (ex. Ivan Franko, Mykhailo Hrushevsky).

Concret, se poate da exemplul unor înlesniri și drepturi precum liberalizarea învățământului și a științei (1867), dreptul de liberă asociere (1867), poloneza ca limbă a administrației (1869)¹³¹.

Istoricul A. Chwalba a descris inspirat această autonomie neoficială, caracterizată prin concesi, în cadrul căreia libertatea naționalităților se putea manifesta mai degrabă supravegheat: “în vreme ce politicienii și aristocrații polonezi se bucurau de influență la Viena, Galiția în sine a rămas în afara interesului direct al statului”¹³². Într-adevăr, elita poloneză a vremii era o prezență constantă a saloanelor și cluburilor vieneze; în plus, după cum vom vedea, politicienii polonezi au dobândit poziții în aparatul de stat, grație și sistemului politic în două faze (ex. reprezentanță la nivel local și la nivel central).

Pentru elita politică a Galiției, debutul perioadei autonomiei a presupus în principiu o opțiune între contestarea directă a *establishment*-ului vienez și compromisul cu autoritățile. De fapt, aceste două scenarii nu s-au exclus, ele coexistând mai degrabă deoarece niciunul nu a putut fi îndeajuns de puternic să se impună în detrimentul celuilalt. Imaginea cea mai fidelă a permanenței negocieri între cele două opțiuni este dată de însăși rețeaua de organe locale și centrale ale autonomiei, așa cum au funcționat acestea după 1867.

Evident, nu exista o clară delimitare între acestea. În contextul polonizării administrației galițiene, proces ce s-a desfășurat gradual în prima decadă de așa numită “autonomie”, birocrații polonezi (și din Liov și din Viena) s-au confruntat deseori cu o dilemă legată de loialitate: ca naționalitate fiind polonezi, ca profesie fiind oficiali galițieni reprezentanți ai statului austriac. Așadar, vorbim de o suprapunere de loialități și simboluri care au acționat dincolo de instituții, la nivelul practicilor cotidiene.

Veriga de legătură dintre instituțiile centrale de reprezentare și cele din provincie era așa-numitul Cerc Polonez (*Kolo Polskie*); fondat în mai 1861, consta într-o grupare în cadrul Parlamentului vienez, inițial prevăzută să contracareze tacticile politice ale rutenilor, care, la acel moment, sprijineau deciziile Vienei. Toate deciziile imperiale relative la Galiția erau discutate în cadrul Cercului Polonez înainte de a fi transmise spre aprobarea parlamentului provincial. Cercul Polonez colabora cu o altă instanță, ministrul pentru Galiția. Acesta era mediatorul

¹³¹ L. Podhorodecki, *op. cit.*, p. 126.

În practică, pe lângă limba oficială, germana, polona și, pe alocuri, ruteana, erau “acceptate” în relația cu administrația încă de prin 1859; un an mai târziu, tribunalele au relaxat prevederea de a se vorbi strict germana. Oficial, polona a fost introdusă în 1867 în școlile elementare și în gimnazii; în 1869, numele orașelor erau deja scrise în polonă, iar în unele districte, unde erau majoritari rutenii, chiar și în ruteană. Curând avea să debuteze **polonizarea** educației superioare. A. Chwalba, *op. cit.*, p. 491, 493, 494.

¹³² “*O ile polscy politycy i arystokraci byli dobrze widziani w Wiedniu, znakomicie integrowali się z elitami państwa, o tyle sama Galicja pozostawała poza obszarem zainteresowań rządu*”, citat din *Ibidem*, p. 512.

dintre guvern și instituțiile decizionale ale provinciei și acționa asemeni unui consilier în chestiunile referitoare la provincie.

Reprezentantul Împăratului în provincie era guvernatorul (*namiestnik*). Acesta era numit de către Împărat și avea dreptul de inițiativă legislativă și puterea de a aproba rezoluțiile parlamentului local. Guvernatorul avea în subordine forțele de ordine și prefectii din cele două orașe majore ale provinciei: Liovul și Cracovia. Având propriul personal sub jurisdicție, guvernatorul putea fi considerat și o instituție a guvernării locale.

Administrația locală propriu-zisă, așa-numitele organe de autogovernare erau Dieta Provincială (*Sejm Krajowy*), un organ ce se comporta ca un parlament local, extensia sa executivă, Departamentul Provincial (*Wydział Krajowy*), în fruntea căruia era Mareșalul Provinciei (*Marszałek Krajowy*). Dieta Provincială putea organiza propriile alegeri, avea dreptul de a trimite rezoluții și propuneri Parlamentului vienez, referitoare la situația provinciei¹³³, și să delege reprezentanți în capitala Monarhiei. La nivelul provinciei, Palamentul era situat în topul ierarhiei administrative, dat fiind că monitoriza activitatea comitatelor, iar comitatele la rândul lor monitorizau activitatea districtelor¹³⁴.

Reîntorcându-ne acum la dezbaterile propriu-zise pe tema contestării *establishment*-ului vienez *versus* adoptarea soluțiilor de compromis în relație cu acesta, trebuie menționat că suporterii compromisului au fost prin tradiție marea aristocrație și, în genere, reprezentanții valorilor absolutist-conservatoare impuse societății de către autoritățile vieneze după Revoluția de la 1848. La începutul epocii autonomiei, acest compromis reprezenta de fapt mai mult decât o coabitare cu *establishment*-ul, era **loialism**. Expresia cea mai cunoscută a acestuia rămâne adresa oficială din Decembrie 1866 către Împărat, prin care magnații locali îl asigură pe acesta că “rămân și vor rămâne în continuare de partea sa”¹³⁵.

Motivul acestui gest consta în faptul că autorii adresei vedeau în stabilitatea politică a teritoriilor de sub stăpânirea Habsburgilor, atât în plan intern, cât mai ales în plan extern, un garant împotriva creșterii îngrijorătoare a influenței

¹³³ Autoritatea Parlamentului se extindea asupra unor arii largi, care îmbrățișau toate afacerile provinciei: legislația districtelor, sistemul educațional, agricultura, protecția socială.

¹³⁴ Districtele (în poloneză, “*gmina*”) reprezentau o unitate administrativă egală cu o parte dintr-un comitat. Comitatele (“*powiaty*”) erau unități administrative introduse în Galiția în 1865 și subordonate Departamentului Provincial. Cel mai înalt în ierarhia comitatului era prefectul, care era un funcționar de stat (astfel, asemeni guvernatorului, reprezenta autoritatea imperială). Se ocupa de administrarea districtelor. Comitatele și districtele erau organe de guvernare locală.

¹³⁵ “Przy Tobie Najjaśniejszy Panie stoimy i stać chcemy”, în K. Bartoszewicz, *Dzieje Galicyi, jej stan przed wojna i 'wyodrębnienie'*, Varșovia-Lublin 1917, p. 145.

Imperiului rus. Pe lângă aceasta, conservatorii galițieni invocau imaginea Austriei drept gardian al valorilor occidentale, legilor umanitare, al justiției¹³⁶. Aristocrația, inițiatoare a acestui act, își dădea acordul la respectarea drepturilor tuturor popoarelor Monarhiei, devreme ce, considera aceasta, respectarea statutului **celuilalt** va aduce implicit la respectarea drepturilor etnicilor polonezi¹³⁷.

Este de la sine înțeles că această elită favoriza un proiect politic de tip centralist la nivelul Monarhiei, rămânând practic în paradigma evenimentelor de după 1848, care au arătat cum tendințele separatiste din interiorul Monarhiei au putut fi dezamorsate prin intermediul unui aparat militar și birocratic puternic. Figurativ, conservatorii galițieni au investit pe Împărat (și implicit aparatul de stat) cu misiunea de a impune vederile lor centralizatoare în rândul tuturor popoarelor Austriei, în vreme ce polonezii Galiției erau supușii fideli ai acestuia¹³⁸. În 1871, “Darea de seamă asupra organizării autorităților administrative din Galiția” (*Zarys organizacji wladz administracyjnych dla Galicji*) a reprezentat poziția oficială a acestei elite, care a pledat în favoarea unui guven similar celui prusac¹³⁹.

În fapt, acest document era răspunsul conservatorilor la adresa scenariului federalist pus la punct de către taberele politice de orientare democrată. Persoana cea mai influentă în cadrul acesteia era Franciszek Smolka¹⁴⁰, politicianul activ în perioada imediat următoare pactului din 1867, dintre “maghiari” și “austrieci”, în a căuta un program care să asigure polonezilor un statut politic și economic în interiorul Monarhiei, cel puțin egal cu cel al celorlalte grupuri etnice. Acest program va purta numele de Federalizarea Monarhiei Habsburgice și va propune divizarea acesteia în patru părți, din care Regatul Galiției și Lodomeriei (denumirea oficială a provinciei) era una¹⁴¹. Fiecare dintre aceste diviziuni

¹³⁶ *Ibidem*, p. 146.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 150.

¹³⁸ Acesta era începutul politicii ce va căpăta denumirea de triloialism, în polonă, “trójlojalizm” (loialism al polonezilor din cele trei partiții în relația cu puterile partiționare, Imperiul rus, Prusia, Imperiul habsburgic). W. Feldman, *Stronniczwa i program polityczne w Galicji 1846-1906*, Cracovia, I, p. 112, 113.

¹³⁹ W. Łazuga, *Ostatni Stańczyk. Michał Bobrzyński-portret konserwatysty*, Toruń 2005, p. 68.

¹⁴⁰ Jan Franciszek Smolka (1810-1899) a fost un politician și avocat care a activat în Galiția. A participat la insurecțiile din 1830 și 1863. Simpatizant al Mișcării Carbonare, a participat la Revoluția din 1848 din teritoriile habsburgice. A fost delegat la prima adunare a Dietei Provinciale, iar apoi în Parlamentul vienez. În perioada 1861-1888, Smolka a activat în Departamentul Provincial. Informații din Zofia Romanowiczówna, *Dziennik lwowski 1842-1930, tom 2 1888-1930*, Varșovia 2005, p. 459; Jerzy Jedlicki, *Błędne koło 1832-1864*, Varșovia 2008, p.108, 109.

¹⁴¹ Jerzy Zdrada, *Historia Polski 1795-1914*, Varșovia 2005, p. 631.

teritoriale se bucura de autonomie lărgită (una față de cealaltă, și toate față de centru). Implicit, fiecare din entități se bucura de instituții de reprezentare și execuție proprii.

Programul de Federalizare va căpăta o formă oficială, ce va fi așadar prezentată Parlamentului vienez în 1868 sub forma unei Rezoluții¹⁴². Aceasta mergea un pic mai departe decât programul în sine: în timp ce proiectul de federalizare stabilea cadrul general de funcționare a Monarhiei, Rezoluția se axa pe provincie, solicitând acele libertăți politice și civile ce vor fi acordate de către Viena, treptat, pe durata celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: numirea de naționali polonezi în administrație și în sistemul juridic, precum și crearea unui guvern provincial care să fie responsabil în fața unui parlament local; instituții de reprezentare a provinciei care să activeze la Viena; buget alocat provinciei de către autoritățile vieneze; delegații trimiși în Parlamentul vienez să fie aleși de către un parlament provincial¹⁴³. La acel moment, ambele propuneri ale lui Smolka au fost considerate de către centru prea maximaliste.

Am menționat la începutul discuției noastre referitoare la cadrul politic și legal al Monarhiei habsburgice că aceasta a militat pentru construirea unui mediu multinațional și multicultural în interiorul căruia etniile conlocuitoare ale Galiției să aibă libertatea de a se exprima. Reamintim că acest mediu a fost favorizat de o liberalizare treptată, concretizată prin acordarea libertății individuale (1862), celei a asociațiilor și celei a presei (aceasta din urmă în 1862). În paranteză fie spus, deși presa provincială a fost descurajată sistematic de către presa vieneză¹⁴⁴, din considerente politice în timpul perioadei absolutiste, ulterior din motive economice, și anume de boicotare a inițiativelor locale ce ar fi zdruncinat monopolul vienez, Galiția a avut un număr considerabil de publicații, mai mult sau mai puțin efemere; majoritatea reprezentau multitudinea de grupări și facțiuni politice care au înflorit în perioada autonomiei, în timp ce altele erau dedicate educării publicului, fiind parte a programului “muncii organice” despre care vom vorbi în cele ce urmează.

În ce privește asociațiile, perioada autonomiei a dus la o proliferare a acestora, indiferent de profilul educațional, popular etc. La acest fenomen a contribuit și administrația locală, care avea acum libertatea de a furniza ajutor financiar instituțiilor culturale care erau active în locurile în care “identitatea poloneză era în pericol” (inclusiv în acele teritorii aflate sub dominația unor puteri autoritariste, precum cea rusă sau prusacă). Nu este deci prea mult de elaborat

¹⁴² Irenna Pannenkowa, *Walka Galicji z centralizmem Wiedeńskim. Dzieje Rezolucji Sejmu Galicyjskiego z 24 Wrześniu 1868*, Liov 1908.

¹⁴³ J. Zdrada, *op. cit.*, p. 632.

¹⁴⁴ Cz. Lechicki, *Krakowski Kraj (1869-1874)*, Wrocław-Varșovia-Cracovia 1975, p. 17.

asupra faptului că aceste asociații s-au dovedit a fi nuclee ale promovării identității naționale: biblioteci publice, cercuri literare au reprezentat ghiduri patriotice pentru opinia publică. Unul dintre cele mai ilustrative exemple este cel al Cercului Literar-Artistic (*Kolo Literacko-Artystyczne*), o organizație care avea ca scop popularizarea autorilor clasici polonezi, colaborarea literaților din provincie cu omonimii lor din celelalte partiții¹⁴⁵.

Această liberalizare în spațiul public a coincis cu afirmarea unui program, sincronic cu mișcarea europeană a ideilor, **pozitivismul**. În Galiția, acesta a purtat denumirea de “muncă organică” și era echivalentul intelectual al autonomiei politice. Într-adevăr, în ultimele decade ale secolului al XIX-lea, democratizarea politică (și implicit accelerarea proceselor de afirmare a identității naționale a populațiilor provinciei), datorată extinderii dreptului de vot, s-a combinat fericit cu ideile acestui program al “muncii organice”, care a militat pentru modernizarea economică. Polemica în jurul programului economic s-a axat pe chestiuni de natură tehnocratică, incluzând subiecte precum educația, statistica, formarea specialiștilor în domenii stringente, pe scurt a orientat sfera publică galițiană dinspre chestiuni locale, înspre tematici universale, preocupate de principiile de funcționare ale lumii moderne (ex. muncă, acumulare, eficiență).

Era “muncii organice”, sau a “muncii la fundații”, după cum o defineau suporterii săi, va fi repede înlocuită însă cu tendințele localiste, prin apariția naționalismului modern așa-numit de masă, în contextul afirmării partidelor politice moderne. În Austro-Ungaria, introducerea celei de-a cincea “curii” prin care reprezentanții muncitorilor și ai țăranilor puteau obține locuri în parlament (1897), a dus practic la extinderea dreptului de vot în rândul întregii populații masculine (1907). Aceasta a făcut posibil ca reprezentanții noilor forțe precum socialiștii, naționaliștii, populiștii, democrații să poată exprima la nivel central vederile celor care i-au ales la nivel local. Faptul în sine era un lucru revoluționar pentru Galiția, unde, timp de mai bine de 30 de ani, scena politică era populată de conservatori care dețineau întregul mecanism al puterii.

De interes pentru dezbateră centralism-federalism înfățișată în această lucrare este cazul evreilor din provincie, datorită numărului semnificativ pe care îl prezentau comunitățile iudaice din Galiția, în unele părți ele constituind chiar majoritatea populației. De asemenea, cazul populației ucrainiene este relevant deoarece, după cum vom vedea, emanciparea lor politică în sensul ideii naționale ucrainiene se va dovedi o piedică majoră pentru administrația locală poloneză și, în cele din urmă, pentru Monarhie în ansamblu.

¹⁴⁵ H. Kramarz, *Tadeusz Rutowski. Portret pozytywisty i demokracji galicyjskiego*, Cracovia 2001, p. 91.

Pentru a avea o imagine clară asupra predominanței evreilor în comerțul și industria Galiției, este îndeajuns să menționăm că la 1900 aceștia reprezentau 29,4% din populația activă în comerț (în Galiția de Est procentul vorbește de la sine, 92,2%)¹⁴⁶. Estul Galiției prezenta cea mai mare concentrare de populație evreiască din întreaga regiune a Europei Centrale și de Est (în 1910, 75% din evreimea galițiană putea fi localizată aici)¹⁴⁷.

În practică, evreii se confruntau cu majoritatea poloneză din vestul provinciei, al cărei catolicism fervent vedea în sens negativ formarea unei comunități iudaice cu conștiință politică modernă: în plus, aplecarea acestora către meserii liberale era considerată o amenințare la formarea unei pături de mijloc poloneze. Pe de altă parte, evreii se vedeau nevoiți să se confrunte cu naționalismul ucrainean, mai ales în ultima decadă a secolului al XIX-lea, deoarece radicalismul acestuia arăta ostilitate evreilor din motive preponderent sociale. Majoritatea rutenilor/ucrainienilor care locuiau în Galiția de Est erau de origini țărănești, în timp ce evreii, prin ocupațiile lor, alcătuiau un fel de burghezie a locului. Mai mult, instanțele cu care țăranul rutean trata zi de zi erau în special cămătarul și comercianții, or, cum aceștia erau de regulă evrei, populația rurală a locului îi percepea ca fiind "exploatatori".

Vorbim în cele din urmă despre o rețea complicată de identități la care se adaugă provocarea esențială a evreilor din această provincie austriacă, și anume că aveau mai multe opțiuni politice și culturale la dispoziție: identitatea comunității lor mozaice tradiționale, identitatea austriacă puternic influențată de cultura germană, idealurile naționale poloneze în forma asimilării. Toate acestea erau în competiție, chiar dacă uneori se și suprapuneau: îi era permis unui evreu care avea o meserie liberală și care era delegat în Parlamentul vienez să își păstreze religia.

Cultivarea acestor identități (ex. proiectul naționalist evreiesc influențat de Theodor Herzl; extremismul religios în haina hasidismului sau, din contră, reformarea iudaismului tradițional) nu au putut submina eșafodajul statal, fie și pentru că proiectul naționalist polonez sau ucrainean în varianta exclusivistă avea ca punct programatic reducerea numărului și impactului evreilor în sfera publică.

Cazul ucrainean însă este diferit. Inițial, birocrăția poloneză a provinciei a luat în considerare interesele comunității ucrainiene datorită ipotezei conform căreia aceasta se putea alia cu un dușman puternic al Monarhiei în plan extern, Imperiul rus¹⁴⁸. Pe lângă evrei, partea de est a Galiției era locuită de ruteni, și

¹⁴⁶ Klaus Hödl, *Galician Jewish Migration to Vienna*, in *Polin. Studies in Polish Jewry* (ed. by I. Bartal & A. Polonsky), 12, London-Portland, Oregon 1999, p. 147-163 (148, 149).

¹⁴⁷ J. Buszko, "The Consequences of Galician Autonomy after 1867", in *Polin* cit., p. 86-99 (86).

¹⁴⁸ Exista tabăra rusofilă în interiorul comunității ucrainiene din Galiția; aceasta milita pentru anexarea Galiției la Imperiul rus. În 1882 au fost inculpații unui proces public sub acuzația de înaltă trădare (J. P. Himka, *op. cit.*, p. 140).

aceasta în număr semnificativ. În perioada autonomiei, rutenii constituiau circa 40% din populația provinciei.

Articolul 19 din Constituția de la 1867 a Monarhiei era cel care prevedea că toate națiunile acesteia se bucură de drepturi egale și că variile limbi vorbite pe teritoriul ei pot fi utilizate în școli, în serviciile publice și în viața publică. Ca o ilustrare a acestui fapt, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rutenii din Galiția aveau publicații proprii, teatru și școli cu limba de predare ucraineana.

Emanciparea politică se afla la un pas depărtare, însă a întâmpinat obstacole din partea populației cu cea mai mare influență în provincie, etnicii polonezi (hotărâți susținători ai tradițiilor proprii și numeric reprezentativi la nivelul birocrăției locale).

În 1850 existau doar două ziare de limbă ucraineană în provincie; peste 40 de ani, numărul acestora va urca la 20. Teatrul în limba ucraineană a fost înființat în 1864, iar peste zece ani, elevii gimnaziului academic din Liov puteau studia în această limbă¹⁴⁹. În 1868, *Prosvita* (Iluminare), asociația cea mai activă în diseminarea educației naționaliste ucrainiene, a fost înființată. Acțiunile de bază ale acesteia constau în “educarea adulților”, în fondarea de biblioteci (în ajunul Războiului număra în jur de 2.649¹⁵⁰), în popularizarea științei și în editarea de manuale și lucrări științifice. Un moment important a fost acela al apariției în 1867 a broșurii semnată de Taras Shevchenko (1814-1861)¹⁵¹, care definea “naționalitatea ruteană” ca fiind distinctă de cea poloneză și, respectiv, rusă; aceasta locuia teritoriile din părțile austriece, ruse și maghiare.

Pe lângă acest **naționalism intelectual**, un rol important în emanciparea națională ucraineană l-a avut Biserica Greco-Catolică în condițiile în care acest rit fusese interzis în Imperiul rus, prin urmare numai în Galiția ucrainienii își puteau exercita liber religia. Este de menționat faptul că Biserica Greco-Catolică a fost fondată în Galiția la inițiativa împărătesei Maria-Therezia, în încercarea de a contracara influența predominantă a Bisericii Catolice, a cărei sprijinători fervenți erau etnicii polonezi.

Ca și în cazul altor naționalități ale Monarhiei, reprezentativitatea rutenilor a crescut semnificativ la ambele nivele, local și central, odată cu extinderea dreptului de vot în Monarhie. Ca detaliu orientativ: în 1883, doar 8,6% erau ucrainieni în Dieta Provincială, în timp ce în 1913 procentul se ridicase la 21,7%.

¹⁴⁹ În preajma Primului Război Mondial erau circa 2.457 de școli primare cu limbă de predare ucraineana și 2.899 în limba polonă (A. Chwalba, *op. cit.*, p. 513).

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 523.

¹⁵¹ Poet romantic și suporter al cauzei naționale ucrainiene; a scris în ceea ce va fi cunoscut ca limba ucraineană literară modernă. Despre biografia sa, în: Wl. Serczyk, *Historia Ukrainy*, 3rd ed., Wrocław-Varșovia-Cracovia 2001, p. 190-195.

În 1879 în Parlamentul vienez doar 4,7% din totalul numărului de delegați din Galiția erau ucrainieni. După extinderea dreptului de vot la nivelul întregii populații masculine, acest procent a crescut la 25,4%¹⁵².

Ca urmare a acestui fapt, în 1899, s-a înființat Partidul Național Democrat. Acesta promova diseminarea limbii ucrainiene și, mai important, utilizarea termenului de ucrainean/Ucraina în accepția lor politică¹⁵³. El promova și divizarea Galiției în două teritorii ale Coroanei, din care Provincia Ruteană (ucraineană) trebuia să aibă o Dietă națională.

În contextul radicalizării comunității rutene pe fundalul concesiilor acordate prin Compromisul de la 1867, autoritățile locale au căutat să pacifice cererile naționale ale acestora prin acordarea de avantaje administrative, timide la început. În comparație cu rusofilii, orientarea ce sprijinea ideea de Ucraina părea mai prietenoasă autorităților, din simplul motiv că nu promova dezmembrarea statului austriac existent. La nivel local, în relația cu Viena, s-au implicat Kazimierz Badeni și Michał Bobrzyński.

Kazimierz Badeni (1846-1909), cancelar al Cisleithaniei (1895-1897) și guvernator al Galiției în anii 1890 a ajuns la un consens cu rutenii împotriva rusofililor, adică gruparea celor care puneau egal între aspirațiile lor și cele ale naționalității ruse. Un element important al acestui consens consta în concesiile privind limba ruteană în provincie. Suporterii ideii ucrainiene au cerut și egalitate în fața legii la nivelul practicilor cotidiene (așadar, nu numai ca simplă prevedere legislativă), creșterea rolului ucrainienilor în școli și în administrație și, nu în ultimul rând, suport financiar din partea autorităților provinciale pentru ocupațiile agricole și meșteșugurile exercitate de comunitatea ruteană. Rezultatele concrete ale acestui acord nu au depășit însă crearea unui gimnaziu într-un mic orașel galițian, Kołomyi, și subvenții acordate unor asociații științifice rutene.

Concesiile acordate de Michał Bobrzyński au fost mai substanțiale, fie și pentru că, spre deosebire de ultima decadă a secolului al XIX-lea, atunci când primele eforturi concrete înspre pacificarea naționalismului ucrainean au fost făcute de către administrația Badeni, anii 1900 au asistat la escaladarea situației, pe fundalul radicalizării tuturor noilor formațiuni politice (exemplul relevant al naționaliștilor și socialiștilor) ca urmare a nesoluționării cererilor descrise mai sus.

Deși a recunoscut importanța etnografică și aspirațiile culturale și politice ale rutenilor din Galiția de Est, Michał Bobrzyński (1849-1935), istoric de orientare conservatoare, care a sprijinit prin scrierile sale aranjamentul constituțional din 1867, guvernator al provinciei în preajma Primului Război Mondial, a considerat că cererile rutenilor pot fi satisfăcute prin crearea unui partid

¹⁵² A. Chwalba, *op. cit.*, p. 525.

¹⁵³ Așa cum istoricul Mykhailo Hrushevsky a încercat inițial.

constituțional ucrainean. Astfel, inițial a încercat să crească influența emisarilor ucrainieni în Dieta Provincială; în 1908, Bobrzyński a propus nominalizarea arhiepiscopului Andrei Sheptytsky în funcția de Mareșal al Provinciei, tentativă ce a fost respinsă de conservatorii din estul Galiției, cunoscuți pentru simpatiile lor naționaliste poloneze¹⁵⁴.

Un an mai târziu, guvernatorul a propus ca bugetul provinciei să ia în considerare deschiderea a două secțiuni pentru ucrainieni în cadrul Universității din Liov. Opoziția împotriva acestui gest a fost de data aceasta pe toate fronturile, inclusiv în Dieta Provincială. Conservatorii și simpatizanii cauzei naționale poloneze au votat pentru ca această chestiune cu "caracter național", anume întemeierea unor discipline ucrainiene la nivel de universitate să necesite mai întâi acordul tuturor grupărilor poloneze existente în Dietă. Prin urmare, această obstrucție birocratică (evident, naționaliștii polonezi nu ar fi votat nicicând în favoarea instituirii de secțiuni ucrainiene în cadrul unei instituții pe care ei o percepeau ca un bastion al polonității), s-a adăugat încercărilor eșuate ale lui Bobrzyński de a integra și armoniza interesele ucrainiene în cadrul statal existent.

Așadar, autoritățile vieneze au creat cadrul legal pentru ca rutenii să își constituie propriul stat; atomizarea comunităților rutene pe mai multe teritorii și în mai multe proiecte politice a dus la existența a multiple loialități în rândul acestora. Badeni și Bobrzyński s-au găsit la mijloc: în încercarea de a apăra organizarea statală existentă care conținea proprii germeni de distrugere, au sfârșit prin a fi atacați de proprii co-naționali. Era și de data aceasta vorba despre o chestiune de conflict de identități: identitățile instituționale s-au aflat în opoziție cu cele naționale.

Această ultimă parte a lucrării o dedicăm câtorva observații generale ce se pot decela din expunerea pe larg a cazurilor de interes. Așadar, studiul de față s-a dorit o explorare în cultura urbană a sfârșitului secolului al XIX-lea, în Europa Centrală și de Est. Mai exact, s-a subliniat legătura intrinsecă existentă între programele și strategiile politice în vogă, pe de o parte, și reprezentarea lor vizuală la nivelul clădirilor publice (comisionate de către elita conducătoare) și al expozițiilor și aniversărilor naționale, pe de altă parte. Pe scurt, pe un palier, lucrarea are ambiția de a fi o ilustrare a realității conform căreia arhitectura este un proces cultural, unde cultura este înțeleasă ca totalitatea manifestărilor identitare ale unui oraș sau comunități.

Pe un alt palier, prin alegerea spre comparare a două orașe cu moștenire istorică și profil urban diferit, Bucureștiul, capitala Vechiului Regat al României și Liovul, capitala provinciei Galiției din cadrul Monarhiei Dualiste, am intenționat

¹⁵⁴ J. Gruchała, *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890-1914)*, Katowice 1988, p. 108.

a reda o imagine exhaustivă a regiunii, dar, mai ales, a evoca situația a două cazuri exponențiale pentru întreaga arie regională, și anume decalajul dintre dezvoltarea urbană și dezvoltarea economică.

Cu alte cuvinte, spre deosebire de Europa de Vest a vremii, în Europa Centrală și de Est, creșterea urbană nu a fost neapărat însoțită de fenomene precum industrializarea sau dezvoltarea burgheziei economice. La nivelul planificărilor urbane radicale cunoscute de aceste orașe în ultimele decade ale secolului al XIX-lea, acest fapt a presupus că acele construcții și amenajări de referință au fost finanțate de către bugetele municipale, inițiativa privată lipsind aproape cu desăvârșire. Aceasta însemna în cele din urmă că politicul avea ascendență asupra vizualului, că arhitectura este un proces politic.

Din paragraful de mai sus se reliefează mai multe chestiuni care au fost amplu dezbătute în lucrare. Aici le vom relua succint, fie și din intenția de a reaminti ipotezele enunțate la începutul articolului. Prima dintre aceste chestiuni se referă la tradițiile politice diferite ale acestor țări, fapt ce și-a pus amprenta asupra dezbaterilor din epocă, dar mai ales asupra evoluțiilor acestor țări în perioada interbelică, concret, atunci când au fost chemate să susțină examene politice dificile: un stat extins în cazul României, refacerea statului după un secol și jumătate de inexistență în cazul Poloniei.

De la sfârșitul perioadei medievale, teritoriile românești s-au aflat în contact cu administrația și cu structurile de putere de tip otoman, cunoscute pentru incapacitatea de a se adapta modernității politice. Odată cu intrarea în epoca modernă, Principatele s-au aflat sub influența Imperiului rus, cunoscut pentru eșecul în a disemina o **cultură administrativă** în rândurile supușilor săi, datorită modalității absolutiste de guvernare, inclusiv în pragul secolului al XX-lea.

Galiția a fost în perioada pre-modernă parte a unei federații care s-a văzut nevoită să acomodeze multiplele populații existente. Acest aranjament democratic, care pentru unii observatori a fost sinonim cu anarhia, s-a dovedit fragil, astfel că Republica poloneză a fost împărțită la sfârșitul secolului al XVIII-lea între Imperiul habsburgic, cel rusesc și Regatul prusac. Galiția ca membră a Imperiului habsburgic, mai târziu convertit în Monarhie Dualistă, a asistat pe toată durata jumătății secolului al XIX-lea la o continuă negociere între central și local, astfel, concesiile făcute naționalităților provinciei de către autoritățile vieneze au pavat calea independenței acestora.

Asistăm și la diferențe în interiorul societăților, date de structura populațională a acestora, de către sistemul politi, etc. Deși și Regatul României avea străini pe teritoriul său, procentul și varietatea acestora în Galiția erau incomparabile. Prin urmare, aceasta din urmă s-a văzut nevoită a-i integra, chiar a-i acultura (ex. rutenii nu puteau fi asimilați aceleiași structuri mentale și politice în care se mișcau evreii, o comunitate aflată și ea în plin proces de emancipare politică). Sistemul politic din Galiția, în două faze, cu interacțiuni între organele de reprezentare la nivel central și la nivel local, necesita mai multă experiență și orientare politică, mai ales că acest proces includea și afirmarea unei legitimități

(ex. ca oficial austriac, era dificil a lua decizii ce afectau în sens negativ pe co-naționalii polonezi).

A doua chestiune care trebuie subliniată se referă la absența burgheziei în cazurile noastre de referință. Concret, ne referim la un strat foarte subțire al meseriilor liberale și care erau exercitate în cea mai mare parte de o populație de etnie germană sau evreiască. Această realitate sociologică a avut implicații majore pentru discursul politic modern românesc și polonez. Ne limităm la a menționa influența temă a clasei suprapuse din cazul românesc sau a pledoariei nașterii unei burghezii naționale din cazul polonez. Deplângerea absenței clasei de mijloc în cadrul unor societăți divizate între un strat subțire al aristocrației și o masă informă rurală, așa cum se întâlnește la politicienii de toate coloraturile, în ambele cazuri, s-a asociat criticii clasei birocratilor. În absența burgheziei, motorul economiei de tip capitalist, birocrăția, clasă dependentă de stat, era văzută ca o piedică în modernizarea acestor țări. În contextul galițian, această critică s-a suprapus realității conform căreia funcționarii provinciei erau adeseori suporterii unor valori naționale și culturale diferite de cele ale societății.

A treia chestiune tratată prioritar în articol se referă la relația dintre politic și arhitectură, mai exact la felul în care stilurile arhitecturale predominante în spațiul public în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au ilustrat dezbaterile politice, și invers.

În cazul românesc, stilul eclectic, academic a tradus identitatea clasei politice fondatoare a statului modern român, puternic inspirată de modelul politic francez și de idealurile de la 1848. Totuși, această clasă politică, formată în mare parte din membrii Partidului Liberal, nu va rămâne credincioasă idealurilor democratice, universaliste, concepând chiar în interiorul său paradigma naționalistă. Negocierea cu următoarea generație de politicieni se va face așadar pe teren propriu și va fi reprezentată vizual prin intermediul unei forme interesante de modernism, așa-zisul stil **neo-românesc** sau **național-românesc**. Elita conservatoare, pe de altă parte, deși susținătoare ferventă a dinastiei de Hohenzollern, așadar a modelului german, se va încadra în aceeași paradigmă vizuală, și anume istoricistă, cu unele note clasiciste, dat fiind că favoriza narațiunea **întemeierii**, a **fondării** statale și naționale, și nu pe cea a contestării. Asemeni acestui binom (arhitectură-viziune politică), proiectul centralizator pus pe hârtie inițial de către liberali, cu germeni eșecului incluși, după cum s-a arătat în articol, va fi negociat, adaptat și preluat de către conservatori și de către naționaliști.

În cazul galițian, cultivarea sobrietății stilului clasicist a marcat austeritatea regimului absolutist instaurat după represiunile ce au urmat Revoluției de la 1848 în teritoriile habsburgice. În plus, construirea clădirilor orășenești reprezentative precum primăriile, băncile, spitalele, în acest stil, a dat măsura preferinței elitei locale (de dinainte de autonomie) pentru paradigma raționalistă; prin atracția pentru clasicism, birocrății-reprezentanți ai autorităților vieneze la nivel de provincie au manifestat respingere pentru stilul baroc, predominant înainte

de venirea lor, considerându-l un simbol al cultivării particularismelor locale și, în cele din urmă, al înapoierii. Odată cu instaurarea Compromisului de la 1867, arhitectura locală a luat o turnură istoricistă, eclectică, ca expresie a opțiunii administrației provinciei, alcătuită din etnici polonezi de coloratură politică conservatoare. Concret, arhitectura spațiului public se presupunea că exprimă vederile loialiste în relație cu Viena ale elitei locale-eclecticismul, academismul erau menite să glorifice această stare de lucruri.

Spre deosebire de cazul românesc unde paradigma modernistă a fost negociată și preluată de la *establishment*-ul politic existent, în cazul Galiției modernismul vizual a însemnat o ruptură clară cu ce existase până atunci, fiind consonant, nu întâmplător, cu ceea ce s-a întâmpat în spațiul public vienez în *fin-de-siècle*. Așadar, moderniștii au favorizat în arhitectura Liovului motivele tradiționale țărănești locale ce au tradus vizual proiectele politice radicale ale populațiilor conlocuitoare ale provinciei. Simplu spus: loialismului cultivat de burocrația provincială în numele unor idei universaliste conservatoare, expus vizual prin istoricism, i s-au opus tendințele centrifuge naționaliste, expuse vizual prin Art Nouveau de sorginte rurală, precum era și ethosul comunității rutene, spre exemplu. Această luptă politică și vizuală s-a dat și în interiorul unei comunități: generația mai veche de conservatori polonezi a fost contestată de către generația mai nouă de naționaliști, socialiști polonezi, istoricismul polonez a fost înlocuit de modernismul polonez.

Toate aceste dinamici istorice, demografice, politice și arhitecturale au împrumutat Bucureștiului și Liovului profilul de orașe contestate. În ciuda eforturilor elitei conducătoare, liberale și conservatoare deopotrivă, de a sădi în conștiința publică imaginea și identitatea Bucureștiului ca metropolă ce a parcurs în câteva zeci de ani stadiile necesare formării unui oraș modern pe model francez, ocupând un loc binemeritat în rândul capitalelor lumii civilizate, statut conform moștenirii latine și situației actuale (orașul și țara se mândreau cu un lider din dinastia de Hohenzollern), acesta a rămas un loc contestat, considerat ca nepotrivit cu importanța și anvergura națiunii. Contestarea a venit inițial de la elita regională moldoveană care s-a văzut după 1859 văduvită de rolul politic și cultural ce îl juca anterior în cadrul capitalei Moldovei; contestarea a continuat în perioada interbelică, venind dinspre elita ardeleană care a văzut în București, prin însăși moștenirea politică de care vorbeam mai sus, un oraș nedemn de a reprezenta tradițiile politice locale inspirate din constituționalismul de sorginte vieneză.

Prin însuși profilul și structura populației, Liovul era un oraș contestat, revendicat de fiecare dintre comunități în spiritul propriei povești naționale. Totuși, gradul de contestare a variat de la o epocă la alta și, dacă în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea etniile conlocuitoare au trăit în relativă armonie sub umbrela simbolului imperial reprezentat de Franz Jozef, odată cu democratizarea scenei politice prin extinderea dreptului de vot și, implicit, prin apariția partidelor de masă, proiectele naționaliste emergente au făcut imposibilă conviețuirea politică a acestor etnii, chiar dacă oficialii Monarhiei la nivel de provincie s-au străduit să

creeze compromisuri legislative în acest sens. Ca o ironie, germeii distrugerii acordului constituțional instaurat după 1867 au fost conținuți chiar de către ... acord.

Contestarea și apropierea Liovului de către naționalitățile aflate în competiție s-a făcut în numele unor mituri care au proiectat asupra orașului parte a identităților de care aceste naționalități se foloseau în încercarea de a-și face credibilă povestea. Mitul zidului de apărare a creștinătății, multiculturalismului și al toleranței religioase, mitul loialității față de valorile occidentale (în cazul polonezilor), față de creștinismul de rit ortodox (în cazul ucrainenilor) reprezintă tot atâtea teme care au alimentat conflicte sângeroase în perioada interbelică și care constituie astăzi elemente ale nostalgiei legate de o *Galicia Felix*, un loc al armoniei culturale și etichetei imperiale, ferit de conflictele etnice ale secolului al XX-lea. Ca orice nostalgie însă, tema *Galiciei Felix* edulcorează realitatea, după cum a intenționat să arate acest studiu.

The Theming of the City, the Imagining of the Nation: Bucharest and Liov in 1906. Centralist Approach vs. Federalist Approach (abstract)

The present paper presents the cases of two cities from the Central and Eastern Europe. It is about Bucharest, the capital of the Romanian Kingdom, and Liov, the capital of the province of Galitia. They are approached in key moment for the assertion of identity, that is the official manifestations occasioned by the first Romanian national exhibition in 1906 and respectively the anniversary of 250 years from the siege of Liov from the side of the Cossacks in 1905. By depicting these events, I have in intention the set up a radiography of these two cities, situations of the modernization in the area, but especially to identify the key topics advanced in the public speech by the local elites. These topics would represent essential items in articulating the 20th century Romanian, Ukrainian, but also Polish national imaginary.

At a first sight, Bucarest could be regarded as the symbol of the administrative centralization and political uniformity, as they were put into practice by the Liberal elite in the capital. On its turn, Liov, as framework of the coexistence of three nationalities having antagonistic political projects, could be considered as example for the centre-periphery dynamics, where the authorities in Vienna made attempts the implement a multi-country political culture to the inhabitants of the Austrian-Hungarian Monarchy. One of the ambitions of this study is to indicate that, despite these appearances, the centralist pattern wish and imagined by the Brătianu family was negotiated and adapted by the conservative governments that reached the political power in the reference period. Meanwhile, the regional politics in Galitia that intended to harmonize the national interests find the reluctance of the coherent

opposition of the local ethnics, which were ideologically organized on the pattern of the nations that had already achieved a state framework where to express their national ambitions (e. g., Italy, Germany).

Finally, by raising a question mark on the preponderance of the centralism, as Bucharest has been associated with¹⁵⁵, or of the multinationalism, as it has been defined related to Liov, by the Romanian, Ukrainian, and Polish historiographies, I would suggest the continuity of the public speeches between these failed projects and various political arrangements that Romania, Ukraine and Poland were forced to initiate in the 20th century (perhaps the policy towards the ethnic minorities is the most relevant example). Moreover, these failed projects were converted during the same century in a nostalgic speech for the pre-First World War Romania and respectively for Galitia as a representative of the multiculturalism in Central and Eastern Europe.

¹⁵⁵ Certainly, Romania experienced a second episode and attempt of centralization after the First World War, when it reunited the territories where the Romanian population was in majority. In the same sense, Poland, when regaining its independence in the same period, promoted broad policies to integrate territories that more than a century had been under different political and cultural influences. Although the comparison of the projects of centralization and federalization, as they were put into practice in various European contexts at the end of the 19th century and the inter-war period respectively, is an interesting approach by itself, the purpose of this paper is to analyze the interval mentioned in the title. It is exactly because, unlike the inter-war period, when nationalism becomes particularly racial, during the times of the fin-de-siècle the principle of nationalities is a complex one, by including the democratic ideals of the generation in 1848, but also the first attempts to set up a doctrine that unifies the members of a community under the sign of the blood, religion, leaving the language and the territory aside. It is thus understandable that centralism and federalism, which rely upon other ideologies than those strictly exclusive, remain topics that deserve the attention of historians.